

Ur *Fjärde Internationalen 7-8/72* (Lögnens renässans)

Övriga artiklar som ingår i "Lögnens renässans":

[Inledning till "Lögnens renässans"](#), [Om kinesiska revolutionen 1925-27](#), [Om marxistisk kultursyn](#), [Om Moskvarättegångarna](#), [Lögnens renässans: Avslutning](#) och [200 lögner om trotskismen](#)

Kenth-Åke Andersson

Utvecklingen i Sovjet på 20-talet

"Vi kan också konstatera att även om Stalins åtgärder inte alltid var de mest effektiva i kampen mot byråkratin att vissa av dem till och med fick till följd att byråkratin stärktes – var det inget fel på Stalins intentioner."
(Wickman/Gustavsson, s. 171)

Den ryska revolutionen 1917 följde den permanenta revolutionens mönster. Det blev inte i ett utvecklat, kapitalistiskt land som proletariatet först tog makten. Tvärtom blev det arbetarklassen i ett efterblivet, och ojämnt utvecklat, land som visade vägen. Kampen mot den föråldrade ryska statsstrukturen ledde inte till att borgarklassen varaktigt tog makten. Men proletariatets maktövertagande får inte tolkas så att man "hoppade över" de borgerligt-demokratiska uppgifterna. Teorin om den permanenta revolutionen hade hävdad att endast arbetarklassen – inte borgarklassen – kunde lösa dessa borgerligt-demokratiska uppgifter och att det därigenom skulle uppstå ett omedelbart och nära samband mellan den borgerligt-demokratiska revolutionen och den proletära. Båda skulle ske inom ramen för proletariatets diktatur, och de åtskildes inte av en mellanliggande social revolution. De två revolutionerna sammantvinnas och de borgerligt-demokratiska uppgifterna löses i förbigående och som en biprodukt av den proletära revolutionen. Genom en serie övergångar påbörjas arbetet för ett socialistiskt samhälle.

I de efterblivna länderna bestod de borgerligt-demokratiska uppgifterna i första hand i lösandet av jordfrågan. Bönderna utgjorde den överväldigande majoriteten av befolkningen, och deras jordhunger var en mäktig drivkraft för att störta den feodala ordningen. Men bönderna förmådde inte skapa en egen ideologi eller ett eget parti; än mindre förmådde de upprätta ett eget produktionssätt eller en egen diktatur. De måste vända sig till någon av samhällets huvudklasser och samordna sin kamp med dessa klassers kamp. Borgarklassen var alltför svag och vacklande, och det blev istället arbetarklassen som tog ledningen i revolutionen och drog bönderna med sig genom att konkret visa att endast den proletära diktaturen kunde genomföra jordreformerna. Därmed skapade arbetarklassen den allians som kunde säkra folkmajoriteten för den proletära revolutionen i dessa länder. Men efter den borgerligt-demokratiska revolutionens fullbordan uppstår det också en spänning mellan de två polerna i revolutionen, och efterhand som de socialistiska åtgärderna sätts in sker det en skiktning bland bönderna och en del av dem – de rikare skikten – kommer att stå som proletariatets och revolutionens motståndare. Detta beror på att de två revolutionerna har diametralt motsatta målsättningar: den borgerligt-demokratiska skapar nya former av privatägarande på landsbygden, medan den proletära strävar efter att avskaffa privategendom överhuvudtaget. I skärningspunkten mellan de två revolutionerna kommer en del av bönderna att sträva efter att bevara sin egendom, och klasskampen förs ut i byarna.

Trotsky hade formulerat teorin om den permanenta revolutionen redan 1906. Dess generaliseringar byggde på en studie av Rysslands historiska säregenheter. På grundval av dessa kunde han förutsäga att bourgeoisin i Ryssland inte kunde ta ledningen i kampen mot tsarismen. Istället måste denna ledning tillfalla proletariatet som skulle attrahera bönderna och efter revolutionen genomföra de borgerligt-demokratiska uppgifterna.

Proletariatet vid makten kommer att framstå för bönderna som den klass som har befriat dem. Proletariatets dominans kommer inte bara att betyda demokratisk jämlikhet, fritt självstyre, att hela skattebördan överförs på de rika klasserna, att den stående armén ersätts med ett väpnat folk och att de påtvingna klerikala uppgifterna avskaffas, utan även att alla de revolutionära förändringar (exproprieringar) i jordens ägandeförhållanden som bönderna genomför, erkänns. Proletariatet kom, mer att låta dessa förändringar vara utgångspunkten för fortsatta statliga åtgärder inom jordbruket ... Den politiska rensningen kommer att kompletteras med en demokratisk omorganisering av alla sociala och statsmässiga relationer... En sak är klar. Varje dag som går kommer att fördjupa proletariatets maktpolitik och mer och mer definiera dess klasskaraktär. Sida vid sida med detta, kommer de revolutionära banden mellan proletariatet och nationen att brytas, böndernas upplösning i klasser kommer att anta en politisk form, och antagonismen mellan de olika sektionerna kommer att växa i förhållande till att arbetarregeringens politik definieras, upphör att vara allmänt-demokratisk och blir klassmässig... Feodalismens avskaffande kommer att få stöd från hela bondeskabet, som ju är nedtyngt av olika pålagor. En progressiv inkomstskatt kommer också att stödjas av böndernas stora majoritet. Men varje lagändring som införs för att skydda jordbruksproletariatet

kommer inte bara att få en aktiv sympati från majoriteten, utan även att mötas av en aktiv opposition från en minoritet av bönderna.

Proletariatet kommer att tvingas föra ut klasskampen i byarna och på detta sätt förstöra den intressegemenskap som otvivelaktigt kommer att finnas bland bönderna, om än inom relativt trånga gränser. Från första stunden av sitt maktövertagande, kommer proletariatet att tvingas söka stöd i antagonismen mellan de fattiga och rika i byarna, medan jordbruksproletariatet och jordbruksbourgeoisin... De av den proletära politikens drag som främst kommer att stöta på, motstånd hos proletariatets allierade är kollektivismen och internationalismen.¹

Trotsky hade formulerat sin teori på grundval av 1905 års revolution. Dess aktualitet kom att förstärkas av den ekonomiska och socialt utvecklingen under de tolv år som var kvar till Oktoberrevolutionen – detta trots att den ryska statsledningen medvetet sökte bryta utvecklingen mot revolution. För att hindra revolutionen på landsbygden och delvis tillfredsställa bönderna, sökte tsarismen under åren närmast efter 1905 att stimulera en kapitalistisk utveckling på landsbygden – med målsättningen att skapa en skiktning bland bönderna. Därigenom hoppades man kunna skapa ett skikt av välmående och konservativa bönder, som skulle stödja regeringen och genom sin ideologiska dominans; styra fattigbönderna. Denna politik misslyckades fullständigt, och försöken att lösa den borgerligt-demokratiska revolutionens problem genom tsaristiska åtgärder föll samman.² Böndernas jordhunger var lika stor som någonsin och den skulle snarast accentueras genom kriget 1914-18. Också den andra polen – proletariatet – kom att gynnas av den ekonomiska utvecklingen. Inom industrin skedde en extremt ojämn utveckling, som inte bara ledde till stora påfrestningar på ekonomin, utan också skapade gynnsamma sociala villkor för revolutionen. Trots att landet i sin helhet var ekonomiskt efterblivet, skapades en dominerande tung industri i de större städerna. Dessa industrier var mycket arbetskrävande och kring dem bildades stora arbetarmassor. Genom att industrierna var, geografiskt sett mycket koncentrerade och sammantvinnade i enhetliga företag – koncentrationen var större än i de andra europeiska länderna – sammangjöts proletariatet. Trots att arbetarklassen rent numerärt sett endast var en liten minoritet av landets befolkning, kunde det tack vare sin koncentration tidigt organisera sig och formera sig som en politisk klass.

Arbetarklassen var redan 1917 koncentrerad i storstäderna, samlade i stora företag och väl organiserad. Bakom den stod en mångmiljonhövdad skara bönder som krävde jordreformer. Det existerade täta band mellan de två klasserna – band som säkrades genom proletariatets rörlighet och genom att det till stor del rekryterades på landsbygden. Men de ekonomiska processer som lett till dessa förhållanden hade också skapat gynnsamma förhållanden – ur revolutionär synpunkt – inom den andra av samhällets huvudklasser, bourgeoisin. Vid första anblicken kan man lätt tro att de kapitalkrävande företagen skulle gynna uppkomsten av en inhemska borgarklass, vilken genom sin rikedom och sin expansion skulle bli dominant över småbourgeoisin och även över andra klasser. Detta kunde också ha hänt, om det inte vore för en sak: kapitalet kom inte ur inhemska källor, utan från utlandet, främst från den franska imperialismen. Inom landet skapades endast sociala stödsikt och en extremt omfattande statlig byråkrati, som administrerade dessa investeringar. De interna styrkeförhållandena var till bourgeoisins nackdel och arbetarklassens fördel. Trots att landet var ekonomiskt och socialt efterblivet, skulle detta göra det möjligt för proletariatet att i oktober 1917 gripa makten.³

Det var först genom detta maktövertagande som det var möjligt att börja genomföra den borgerligt-demokratiska revolutionen, och allra främst jordfrågan. Den borgerligt-demokratiska revolutionen genomfördes efter 1917, dvs. under proletariatets diktatur. Man kan t.o.m. säga att denna diktaturens första år till största delen ägnades åt att genomföra jorduppdeleningen, och ett av den nya regeringens första dekret gällde just denna fråga.⁴ För att försäkra sig om böndernas stöd, var bolsjevikerna redo att gå i allians med andra partier.

¹ Trotsky, *Resultat och framtidsutsikter* (Partisan 1972), s. 51, 55-57.

² Carr II, s. 28-31 (sv. övers. s. 29-32)

³ Material om det förrevolutionära Rysslands ekonomi finns i: A. Nove, *An Economic History of the USSR* (Pelican 1972), s.11-28 (sv. övers. s. 11-31) och M. Dobb, *Soviet Economic Development since 1917* (Routledge 1966), s. 34-60. Trotsky har i en betydelsefull text, "Tankar om den proletära revolutionens framsteg" (1919) undersökt vad dessa tendenser betyder för den proletära världsrevolutionen. Se Trotsky, *Den permanenta revolutionens epok* (Partisan 1969), s. 102-115.

⁴ Det är viktigt att betona detta, ty genom stalinismens dominans har det uppstått oklarhet kring denna fråga. Från stalinistiskt håll lämnar man svävande och förvirrade svar på frågan när den borgerligt-demokratiska revolutionen genomfördes. Stalin själv tycks alltid ha trott att den borgerliga revolutionen genomfördes i februari 1917, och att den senare i oktober växte över i en socialistisk. Detta är heltigenom felaktigt. De regeringar som upprättades på Februarirevolutionens grund föll just därför att de inte förmådde lösa den borgerligt-demokratiska revolutionens problem. Efter att ha upprättats av de upproriska folkmassorna, inledde dessa regeringar genast ett arbete för att hindra

Vänstersocialrevolutionärerna – som hade sitt absolut överväldigande stöd bland bönderna – fick representanter i regeringen och deras jordbruksprogram blev basen för politiken på landsbygden.⁵ I en explosionsartad utveckling genomfördes så jordfördelningen under de första månaderna: redan i början av 1918 hade 86% av jorden tillfallit enskilda bönder, medan 11 % behölls av staten och 3% övertogs av jordbrukskollektiv.⁶ Den första fasen i jordbruksrevolutionen hade genomförts i maj 1918. Då började de första tecknen visa sig på en klassmässig skiktning bland bönderna, och regeringen beslöt i fortsättningen att stödja fattigbönderna för att förhindra att det växte fram en klass av välmående bönder (kulaker).⁷

Även om tyngdpunkten i den borgerligt-demokratiska revolutionen låg inom jordbruket, var den inte begränsad dit. Också industrin hade sin borgerligt-demokratiska fas, dvs. man övergick inte här omedelbart till socialistiska åtgärder. Fullt medvetet undvek man under de första månaderna att nationalisera industrin. Under den första fasen av revolutionen dominerade **arbetarkontrollen** inom industrin. Med detta begrepp – som ibland fått en så vidsträckt betydelse att det blivit liktydigt med ”arbetarmakt” och ”proletär diktatur” – avsåg man fr.a. en övergångsåtgärd. Betoningen låg på sista ordet, ”kontroll”, sedd i motsats till ”ägande”. Parollen om arbetarkontroll hade vuxit fram under tiden efter Februarirevolutionen, då många industriägare eller administratörer genomförde en lockout av arbetarna (av olika skäl: ibland för att tiderna var så osäkra och vinsten inte kunde säkras; ibland för att politiskt söka atomisera arbetarna; ibland för att råvaror saknades etc.). För att förhindra de sociala och ekonomiska effekterna av denna lockout uppmanade sovjeterna arbetarna i respektive industri att driva fabriker i egen regim, samtidigt som man dock bevarade den juridiska äganderätten. Efter Oktober fastställde man arbetarkontrollens legalitet i några dekret. I dessa fastslog man att de enskilda ägarna skulle ha rätt att fortsätta driften i sina företag, men endast under förutsättning att deras verksamhet hela tiden övervakades av arbetarna genom fabrikskommittéerna och kontrollkommissionerna. Arbetarna skulle ha rätt att övervaka ägarnas åtgärder genom att kontrollera räkenskapsböckerna och genom att godkänna de dagliga besluten. Regeringen undvek medvetet att tillgripa nationalisering annat än i nödfall. I stället inledde man under våren 1918 förhandlingar med framstående ryska kapitalister för att upprätta ”blandföretag”, vilka till hälften skulle ägas av privatpersoner och till hälften av staten. Dessa hann dock aldrig upprättas innan man under sommaren tvingades överge detta stadium inom industrin. Detta berodde på flera orsaker: arbetarkontrollen misslyckades till stor del i företagen därför att arbetarna saknade teknisk och merkantil skolning för att utöva kontrollfunktionerna; och därför att ägarna saboterade arrangemangen och hellre stängde fabriker än lät arbetarna titta i räkenskapsböckerna. I praktiken gled arbetarkontrollen över i ”nationalisering underifrån”. Industrin bröt samman och våren 1918 gick den tunga industrin endast på halva sin faktiska kapacitet. Inom vissa områden – som den ur livsmedelssynpunkt så viktiga sockerindustrin – var minskningen så hög som 90%. Men den avgörande orsaken var inbördeskriget, som började under våren och som i ett slag ställde helt nya krav på industrins kapacitet. I ett enda slag genomförde man nu den 28 juni 1918 nationalisering av hela industrin.⁸

att massornas krav genomfördes; de förbjöd ex.vis uttryckligen exproprieringar av jorden (dessa regeringar hade samma klassinnehåll och förde samma politik som de olika spanska regeringarna under inbördeskriget). Om relationen mellan de två relationerna i oktober, se Trotskijs artikel, ”Stalin as a theoretician” (Fourth International, Fall 1956 och Winter 1956; under övers. till svenska). Se även Lenins ”New times and old mistakes in a new guise” från aug. 1921 (*Coll. Works* bd 33, s. 21-29) och hans tal vid Kominterns tredje kongress i juni-juli 1921, där han bl.a. förklarade: ”Rysslands bönder har obetingat vunnit mer på revolutionen än arbetarklassen. Om detta råder det inget tvivel. Ur teoretisk synvinkel bevisar detta naturligtvis att vår revolution till viss del var en borgerlig revolution ... Vi var det enda parti som kunde föra den borgerliga revolutionen till slutet och underlätta kampen för den sociala revolutionen.” (*Coll. Works* bd 32, s. 489). Se även Lenins ”Till Oktoberrevolutionens 4-årsdag” som utreder just dessa frågor. (*I Valda verk* II:2, s. 625-635).

⁵ Bolsjevikerna genomförde som bekant inte sitt eget jordbruksprogram, utan övertog vänstersocialisternas. I Rosa Luxemburgs ”Den ryska revolutionen” (sv. övers. Federativ 1968) kritiserar denna politik mycket skarpt. ”Den leninska jordreformen har skaffat socialismen på landsbygden ett nytt mäktigt folklager av fiender, vilkas motstånd kommer att bli mycket farligare och segare än de adliga storgodsägarnas var.” (s. 37) Hennes kritik är helt felaktig och den visar en teoretisk blotta i hennes tänkande; hon har inte sett sammantvinningen av den borgerliga och den socialistiska revolutionen; ett faktum man bör ha i minnet innan man romantiserar hennes kritik av den ryska revolutionen.

⁶ Carr II, s. 53 (sv. övers. s. 570)

⁷ A.a. s. 56f. (sv. övers. s. 610)

⁸ A.a. s. 64-104 (sv. övers. s. 69-116). Mandels antologi [Arbetarkontroll, arbetarråd, arbetarstyre](#) (Partisan 1971) ger dokumentation om arbetarkontrollsrörelsen i Ryssland. Jfr. även följande texter: A. Losowski, ”Die Gewerkschaften in Sowjetrußland” (*Russische Korrespondenz* (hädanefter RK) 1920:2, s. 643-673), som citerar förordningen om arbetarkontroll från 27 nov. 1917, och B. Borijan, ”Die Arbeiterkontrolle” (1917-1921) i RK 1921:1, s. 127-139. M. Brinton,

Även om detta steg var nödvändigt för att lösa den konkreta situationens problem, ställde det också nya problem: i praktiken ”hoppade man över” en del av den borgerligt-demokratiska revolutionen, något som skulle få återverkningar på längre sikt och då framtinga ekonomiska reträtter. Inom industrin innebar det att effektiviteten fick sättas i främsta rummet, att den reella makten över företagen gick över i administrationens händer och att arbetarkontrollen inte kunde omvandlas till en reell arbetarmakt på basplanet. Inom landsbygden blev situationen mer ödesdiger. Man tvingades av krigssituationen radikalt förändra sin politik gentemot bönderna. Handeln mellan stad och landsbygd bröt samman. För att klara sin livsmedelsförsörjning tvingades man införa tvångsrekvisitioner av skörden. Därigenom omintetgjorde man en del av den borgerligt-demokratiska revolutionens vinster och skapade en potentiell konflikt mellan den proletära statsapparaten och landets majoritet – bönderna.

Krigskommunismen

Inbördeskriget bröt sönder rytmen i revolutionen och tvingade fram nödtåtgärder, som fick långsiktiga sociala skadeverkningar. Under de två år kriget varade, stod industrin praktiskt taget stilla. Kommunikationerna bröts mellan olika delar av landet. Centrala råvarukällor föll i de vitas händer. Industrin fick klara sig på de förråd som fanns eller som i all hast kunde anskaffas. De delar av den som kunde fås att fungera fick fr.a. producera för krigsbruk och den övergripande uppgiften blev att försörja Röda armén.

På landsbygden tillgreps man tvångskonfiskering av skörden. Man organiserade stöttropper som gick ut på landsbygden och genomsökte böndernas lador, samtidigt som man genom Fattigböndernas kommittéer sökte vinna en social bas bland bönderna (bolsjevikerna hade före revolutionen nästan inte haft någon kader alls på landsbygden). Tvångsrekvisitioner löste de omedelbara, praktiska problemen, men skapade samtidigt nya. Bönderna gjorde motstånd mot en politik som de inte kunde förstå och som de inte kunde få perspektiv på, och som var i så stor motsättning till revolutionens första åtgärder. Motståndet skedde genom att man gömde undan skörden, genom att man upprättade väpnade enheter och genom att man inte besådde mer jord än man behövde för sitt eget hushåll. De åtgärder partiet då omedelbart kunde vidta – kollektivjordbruk, utdelning av jord till arbetare – kunde inte ge några omedelbara resultat och alliansen mellan arbetare och bönder hotade att brista.⁹

1920 var kriget praktiskt taget slut, och man riktade nu uppmärksamheten på den ekonomiska uppbyggnaden. Den bild man fick när man samlade in data, var inte precis uppmuntrande. När man i början av 1920 höll en konferens om återuppbyggnadens problem, gjorde Rykov en översikt över de problem man hade att lösa. Som helhet drevs industrin endast till 30-40% av sin faktiska kapacitet, och detta endast tack vare de förråd man hade tillgång till. Dess höll nu på att ta slut, och Rykov förutspådde att industrin fullständigt skulle bryta samman inom några månader – såvida man inte lyckades lösa problemen. Visserligen hade man nu kontroll över hela landet, och alltså även över de traditionella råvarukällorna; men dessa var inte omedelbart tillgängliga för utvinning. Inom flera viktiga råvaruområden hade de vita trupperna förstört basindustrierna och man kunde inte återvinna produkterna utan att först reparera dessa. Man saknade bränsle för att driva industrierna och inom de mest tekniskt utvecklade industrierna saknade man ofta utbildad arbetskraft, vilket innebar att man i några fall inte kunna få igång dessa, trots att man haft både råvaror och bränsle. Det problem som dock bildade själva knutpunkten var transportväsendets sammanbrott. 60% av lokomotiven var ”sjuka” och kunde inte repareras p.g.a. bristen på skolad arbetskraft. Järnvägsnätet var sönderrivet över hela landet och det måste repareras; broarna hade sprängt och måste lagas; vägarna var dåligt underhållna och de kunde endast klara mindre transporter.¹⁰

För att lösa de akuta problemen tillgreps partiledningen på Trotskijs förslag en åtgärd som skulle bli beryktad och feltolkad, och som ännu idag brukar bubbla upp i diskussionerna: inrättandet av arbetsarméer. Essensen i

The Bolsheviks & Workers' Control (Solidarity 1970; sv. övers. 1971) är en anarkistisk framställning, och den präglas fr.a. av en terminologisk virrighet och sentimentalism som ju inte är alltför ovanlig i anarkistiska pamfletter.

⁹ Carr II, s. 157ff. (sv. övers. s. 175ff) I sin rapport inför de politiska utbildningsdepartementens andra allryska kongress i oktober 1921, förklarade Lenin: ”Delvis beroende på de krigsproblem som överväldigade oss och delvis beroende på den desperata situation republiken befann sig i när det imperialistiska kriget tog slut – på grund av dessa omständigheter, och ett antal andra, gjorde vi misstaget att vi beslöt oss för att gå över direkt till kommunistisk produktion och distribution.” (*Coll. Works* bd 35, s. 62). Jfr även Trotskijs tal inför Fjärde Komintern-kongressen, där en liknande värdering görs (*Protokoll des IV. Weltkongresses der Kommunistischen Internationale*, bd. 1, reprint Karl Liebknecht Verlag 1972, s. 273; även som separat broschyr: Trotski, *Die neue ökonomische Politik Sowjetrusslands und die Weltrevolution*, 1923, reprint Trotski-Archiv 2, 1971, s. 9).

¹⁰ Rykovs tal ”Sovjetrysslands ekonomiska läge” återges i RK 1920:1, nr V, s. 1-8. Transportkrisens betydelse framhävs i besluten från 9. partikongressen. (RK 1920:2, s. 456.)

detta förslag var att man skulle överföra den militära organisationen på arbetets område – vilket var motiverat med tanke på att Röda armén var ett mönster av organisation och disciplin. Genom att kriget upphört på flera fronter och avmattats på de andra, hade enheter ur Röda armén friställts från krigsuppgifter. De var sysslolösa och måste förbli så eftersom det ännu var för tidigt att permittera dem eller förflytta dem. Man beslöt då att dessa enheter skulle ombildas till ”arbetsarméer” som (liksom den kinesiska Röda armén av idag) skulle utföra okvalificerat arbete (lagning av järnvägslinjer, utvinning av torv, reparation av gator och vägar, uppröjningsarbeten etc. etc.)¹¹ Den delen av arbetet blev en omedelbar framgång. Då fattade man beslutet att utveckla idén genom att organisera även arbetslösa och bybefolkningen i liknande arméer för att utföra samma former av arbete på de fronter där det inte fanns några soldater. Politiken blev då genast mer problematisk och den fick långsiktiga sociala och politiska konsekvenser. En av de första åtgärder man måste göra var att återskapa arbetarklassen, vilken till stor del uppslukats av bybefolkningen eller av armén. När industrierna slog igen flyttade arbetarna ut i byarna; de mest medvetna och skolade arbetarna gick till armén, där de stred i första ledet. Det gällde att återfinna den skolade arbetskraften och sätta in den på viktiga industriområden. För att lösa det problemet införde man arbetsplikt, vilken reglerades genom arbetsböcker och speciella dekret som möjliggjorde en förflyttning av den skolade arbetskraften till industrierna. De kvalificerade arbetarna skulle kunna flyttas dit man behövde dem; de okvalificerade skulle organiseras i grupper som skulle rycka in där det var nödvändigt med handräckning.¹² Det var tvångsåtgärder som naturligtvis inte var populära. De stod fjärran från en socialistisk arbetspolitik. Vad man kan säga till deras försvar är att de tillgreps i en extrem situation och att de endast hade karaktären av övergångsåtgärder. Redan i de ”Tesar om arbetsarméerna” som Trotskij lagt fram i december 1919 inför partiledningen betonades att ”arbetets militarisering” endast var en övergångsåtgärd som framtvingades av landets situation, och att tvångsåtgärderna skulle minska efterhand som industrin utvecklades, som arbetsförhållandena förbättrades och arbetskraften utbildades.¹³

Vid kommunistpartiets 9. kongress i mars 1920 antogs politiken med ”arbetets militarisering” officiellt och Trotskij fick ansvaret för att återställa landets transportväsende. Strax efter kongressen lade han fram en 5-årsplan för en reparation av järnvägsnätet, en plan som blev en stor framgång och genomfördes på 3 1/2 år (f.ö. den första planen i sovjetisk ekonomi).¹⁴ Genom kommunikationernas återställande kunde en del av de ekonomiska problemen lösas, och industrierna delvis komma igång igen. Genom ”arbetsarméerna” kunde man reparera vägnätet, återställa råvarukällorna och utvinna enklare former av bränsle. Det var omedelbara framgångar på det industriella fältet, som skymde de långsiktiga politiska konsekvenserna. I konceptionen av ”arbetsarméerna” fanns tanken att fackföreningarna skulle överta de administrativa funktionerna av ”militariseringen”, och det var här planens svaghet tydligast kom i dagen. I sin förlängning skulle detta ha lett till att fackföreningarna blev en del av statsapparaten och att de förlorade – sin uppgift att skydda alla medlemmar och kämpa för deras intressen. Denna tanke väckte våldsam opposition inom fackföreningsrörelsen efterhand som implikationerna blev klara och denna opposition växte sig starkare när Trotskij genomförde några drastiska, administrativa förändringar inom järnvägsarbetarnas fackförening, då denna vägrade samarbeta. Han hotade också att ”skaka om fackföreningarna” inom andra industrier, om de inte fyllde sina övervakande funktioner. Under den senare delen av 1920 koncentrerades partiets uppmärksamhet på frågan om fackföreningarnas roll och det fördes en intensiv debatt kring dessa frågor.¹⁵ Trotskij blev den som i debatten hårdast och mest konsekvent framförde en ”etatistisk” syn på fackföreningarna: dessa skulle underordna sig arbetarstatens långsiktiga intressen och arbetarna kunde inte ha några intressen som var motsatta deras egen stat.

Trotskijns formuleringar visar att han ännu inte förstått de politiska konsekvenserna. I debatten uppträdde en mängd olika plattformar, varav den intressantaste och mest genomtänkta presenterades av Lenin.¹⁶ I debatten förklarade Lenin:

Vårt partiprogram visar ... att vår stat är en arbetarstat med en byråkratisk utväxt. Vi måste tyvärr beteckna den på detta avskyvärda sätt. Här har ni övergångens verklighet. Är det nu riktigt – i en stat som antagit denna form i praktiken – att säga att fackföreningarna inte skall försvara det massivt organiserade proletariats materiella och

¹¹ Idén till arbetsarméer tycks härstamma från ett förslag från Röda arméns tredje avdelning. Detta förslag finns i *The Trotsky Papers* II, s. 3-7. Trotskijns text, som antogs av CK, finns i RK 1920:1, nr IV, s. 2-6.

¹² Se Trotskijns olika tal, återgivna i RK 1920:1, nr IX, s. 11-19, och RK 1920:2, s. 492-4. Se även Trotskijns *Kommunismen och terrorn* (Partisan 1971), s. 173-236.

¹³ RK 1920:1, nr IV, s. 54. [Tesarerna på svenska: [Övergången till allmän arbetsplikt samordnad med milissystemet](#)]

¹⁴ Carr II, s. 367ff. (sv. övers. s. 413ff.) Se även RK 1921:1, s. 43-47; RK 1920:2, s. 1063-1066. En översikt över ”Order nr 1042” ges i Trotskij, *Den nya kursen*, s. 59-70.

¹⁵ Debatten analyseras i Deutscher, *Soviet Trade Unions* och Carr II, s. 220-29 (sv. övers. s. 246-255).

¹⁶ De olika plattformarna till kongressen i mars 1921, finns i RK 1921:1 s. 123-141.

intellektuella intressen? Nej, detta resonemang är uppenbart teoretiskt helt felaktigt ... Vi har nu en stat där det gäller för det massivt organiserade proletariatet att försvara sig självt, medan vi för vår del måste utnyttja dessa arbetarorganisationer för att försvara arbetarna mot deras egen stat, och förmå dem att försvara vår stat.¹⁷

Ett område av ekonomin hade lämnats utanför. Det var politiken gentemot bönderna, vilken inte hade förändrats genom ”arbetets militarisering”. Snarare hade tvångsrekvisitionerna förstärkts genom kommunikationernas förbättring. Men det hade inte saknats förslag till förändringar. Redan i februari 1920 hade Trotskij tillställt CK ett förslag om att lösa jordbruksfrågan på ett nytt sätt. Han konstaterade i sin skrivelse att bönderna vägrade att odla mer jord än de själva behövde; därigenom hade rekvisitionspolitikerna nu kommit in i en återvändsgränd. Man kunde inte lösa problemet genom att tillgripa repressiva åtgärder eller tvång, eftersom man då hotade att spränga bandet (smytjkan) mellan arbetarna och bönderna. Landets livsmedelsresurser höll nu på att ta slut. För att bekämpa upplösningstendenserna föreslog Trotskij två åtgärder:

1. Ersätt överskottsrekvisitionerna med en mot produktionskvantiteten svarande avgift (en form av progressiv skatt på jordbruksinkomsten) och så beskaffad att det ändå blir mer fördelaktigt att öka utsädesarealen eller effektivisera odlingen.
2. Inrätta en stramare förbindelse mellan leveransen av industriprodukter till bönderna och den av dem levererade kvantiteten säd, inte enbart per kommun och stad, utan också per lantbruk. Låt de lokala industriföretagen delta i denna uppgift. Betala delvis bönderna med industriföretagens produkter för de råvaror, det bränsle och de livsmedelsprodukter de levererar.

Han varnade för att den nuvarande politiken ledde till ”en tilltagande nedgång i jordbrukspolitikerna, en atomisering av industriproletariatet” och att detta i sin tur ”hotar ett fullständigt upplösa landets ekonomiska politik.”¹⁸

Det var den politik som skulle genomföras ett år senare, och som, brukar kallas för den Nya Ekonomiska Politiken (NEP), där just naturaskatten istället för tvångsrekvisitioner var den centrala punkten. Tyvärr vann Trotskijs förslag ingen ankläng i februari 1920. Under det år som gick skulle motsättningarna mellan bönderna och staten öka avsevärt och landets livsmedelssituation försämrades. Bristen på mat i städerna ledde till en fortsatt utflyttning av arbetarna. Ett införande av naturaskatten under våren 1920 skulle ha inneburit att landets ekonomiska situation hade förbättrats även på jordbruksområdet; konflikten mellan bönderna och staten skulle ha blivit mindre och igångsättandet av landets industri hade gått mera smärtfritt. Nu förlorade man ett dyrbart år. Det uppstod en politisk klyfta mellan bönder och arbetare, vilken det skulle ta år att överbrygga. Relationerna mellan de två klasserna skulle bli ett akut problem för sovjetisk ekonomi i fortsättningen och den ojämna utvecklingen inom ekonomin skulle leda till att smytjkan flera gånger var i fara. Balansen mellan de två klasserna hade varit lättare att återställa om man redan våren 1920 hade slagit in på en ny politik mot bönderna och kombinerat detta med den ekonomiska plan för industrins återhämtning som nu började utarbetas.

Nu drevs förändringen fram genom att banden mellan bönderna och arbetarna brast i slutet av året. I olika delar av landet skedde bonderesningar mot regimen, resningar som skulle få sin återspeglning i Kronstadt-upproret i mars 1921.¹⁹

Den Nya Ekonomiska Politiken

Enigheten var fullständig inom partiet om den Nya Ekonomiska Politiken; ingen kunde på allvar hävda att krigskommunismen skulle fortsätta. Man kunde bara kritisera partiet för att politiken infördes ett år för sent. Arbetet med att föra över landsbygden från den borgerliga revolutionen till den socialistiska, försenades genom det motstånd som nu fanns mot kommunismen ute i byarna. Det blev nödvändigt att bromsa upp utvecklingen och genom en serie eftergifter återvinna förtroendet bland bönderna.

Tanken på Den Nya Ekonomiska Politiken växte fram gradvis; det vore fel att se den som en fix och färdig konception som omedelbart drevs igenom av partiet. Kärnan i den var införandet av naturaskatten: bönderna

¹⁷ Lenin, *Coll. Works* bd 32, s. 24-25. I debatten hade Lenin talat om att Sovjet var en ”arbetar- och bondestat”. I artikeln ”Partikrisen” korrigerar han denna karakteristik: ”Vad jag borde ha sagt är följande: ‘En arbetarstat är en abstraktion. Vad vi verkligen har är en arbetarstat, med denna säregenhet: för det första att det inte är arbetarklassen utan bondebefolkningen som dominerar i landet och för det andra att det är en arbetarstat med byråkratiska förvrängningar.’” (*Coll. Works* bd 32, s. 48).

¹⁸ Trotskij, *Den nya kursen* (Partisan 1972), s. 57f.

¹⁹ Carr II, s. 271ff. (sv. övers. 303ff) Jfr. Lenins tal vid Kominterns fjärde kongress (nov. 1922, där han beskrev situationen 1921 som en svår ”inre politisk kris, vilken ledde till missnöje inte endast bland en betydande del av bönderna utan även bland arbetarna.” (*Valda verk* II:2, s. 731).

skulle inte fråntas sin skörd utan istället lämna en viss del som skatt till staten. Det överskott som uppstod skulle de ha rätt att själva disponera över. Genom denna åtgärd hoppades man kunna öka produktiviteten inom jordbruket genom materiella stimuli och samtidigt återvinna böndernas förtroende för regeringens politik. Men införandet av naturaskatt måste följas upp med nya åtgärder: om bönderna fritt fick disponera överskottet, då måste de också ha rätt att sälja det på den öppna marknaden. Därmed blev det nödvändigt att återupprätta marknadsekonomin, tillåta privat försäljning och organisera distribution och handel. Privat-handelns uppkomst ledde till en ackumulation av kapital, vilket borde pumpas in i industrin. Det skedde genom att de förstatligade företagen hyrdes ut till privata intressenter (i några fall också genom koncessioner till utländska företag) och genom att hantverksindustrin fick möjlighet att etablera sig igen. NEP innebar i sin helhet att kapitalistiska förhållanden återupprättades i Sovjetunionen – allra mest märkbart i dess kännetecken, varumarknad och marknadsekonomi – men under statlig kontroll. Staten höll kontrollen över ekonomin som helhet genom sitt monopol över industrisektorn och utrikeshandeln. Därigenom hade man etablerat en socialiserad sektor vid sidan av den privatkapitalistiska. Genom sin kontroll över statsapparaten hade bolsjevikerna möjlighet att styra den ekonomiska utvecklingen i landet.²⁰ Man höll, som Lenin uttryckte det, ”kommandobryggan” och kunde därigenom bestämma kursen. Genom denna politik hoppades man kunna få igång ekonomin igen, återvinna böndernas förtroende och skapa det ackumulerade kapitalet för den industriella utvecklingen.

NEP var en djärv ekonomisk satsning, vilken redan i sig innehöll risker för uppkomsten av en ny bourgeoisie och en differentiering bland bönderna på rikeböndernas (kulakernas) bekostnad. De riskerna var högst reella och påtagliga. Men dessutom infördes NEP i en alldeles bestämd politisk situation, nämligen i den **bonapartistiska** situation, som enligt vår uppfattning rådde i Sovjet i början av 1921.

Begreppet bonapartism utarbetades av Marx i hans berömda studie över statskuppen i Frankrike 1851.²¹ Han undersökte där hur Napoleon III:s statskupp var relaterad till klasskampen i landet och till den misslyckade revolutionen tre år tidigare. Denna situation hade lett till att klasserna nästan hade demolerat varandra politiskt och att det uppstått ett politiskt vakuum. För att i det läget bevara det ekonomiska systemets stabilitet tvingades man inför diktatoriska förhållanden, dvs. staten vann en större relativ självständighet gentemot sin klassbas och etablerade en diktatur, som utsträcktes också över dess egen klass och dess olika fraktioner. För att rädda den härskande klassen tvingades staten införa sin diktatur över just denna klass.

Det var en situation som var analog med den som rådde i Sovjetunionen fyra år efter Oktoberrevolutionen och omedelbart efter ett utmattande inbördeskrig.²² Den härskande klassen, proletariatet, hade minskat i styrka och antal och dess politiska organ, sovjeterna, hade blivit en tom formalitet. Industrin hade nästan slutat fungera; arbetarna hade lämnat städerna och antingen flyttat ut på landsbygden eller anslutit sig till armén; de mest klassmedvetna arbetarna hade stått i spetsen i kriget och en stor procent av dem hade stupat. 1917 fanns det tre miljoner arbetare inom storindustrin i Ryssland; fyra år senare fanns det bara en miljon

²⁰ Lenins grundläggande text om NEP är ”Om naturaskatten” (*Valda verk* II:2, s. 552-598). Han urskiljer där fem olika produktionsätt i den ryska samhällsformationen och visar hur dessa konkret är sammanflätade i den nuvarande situationen. Han visar också att NEP inte bara är en (politisk) reträtt, utan också en utveckling genom att den anknuter till politiken före inbördeskriget.

²¹ K. Marx, *Louis Bonapartes adertonde brumaire* (Arbetarkultur 1939; även senare pocketutgåva).

²² Inom de olika trotskistiska oppositionsrörelserna fördes en intensiv debatt om den sovjetiska bonapartismen. Den fullständigaste sammanfattningen av Trotskijs syn ges i en artikel från 1935, ”The Workers’ State, Thermidor and Bonapartism” (*Writings... 1934-35*, s. 166-184). Trotskijs bonapartism-begrepp i denna artikel skiljer sig dock från det vi här använder. Trotskij anser att bonapartismen kom senare, och han gör snarare jämförelsen med den ”första bonapartismen”, med Napoleon I (a.a. s. 181). Det tycks oss dock som om jämförelsen med Napoleon III är bättre. Även i detaljer finns det påtagliga likheter. Marx påpekar ex.vis att Napoleon III:s makttillträde var möjligt tack vare att bönderna fick ökad tyngd i samhället, en social klass som inte kan bli en politisk klass. ”På så sätt bildas den stora massan av den franska nationen helt enkelt genom addition av lika storheter, ungefär som en säck med potatis bildar en potatissäck ... De kan inte representera sig själva, de måste representeras. Deras representanter måste samtidigt uppträda som deras herre och som en auktoritet över dem, som en oinskränkt regeringsmakt, som beskyddar dem mot de andra klasserna och sänder dem regn och solsken från ovan. Småböndernas politiska inflytande får alltså sitt sista uttryck i att den verkställande makten underordnar samhället under sig.” (Marx a.a. s. 140f Marx påpekar att det är dessa specifika förhållanden som går det möjligt för en buse och skojare som Napoleon III att klättra upp till makten. ”Jag påvisar ... hur klasskampen i Frankrike skapade omständigheter och förhållanden som gav en medelmåttig och grotesk personage möjligheten att spela hjälterollen.” (a.a. s. 6) Stalins väg till makten kan förstås utifrån dessa teoretiska begrepp.

kvar. Det var stora delar av arbetarklassens avantgarde som försvunnit.²³ Det ekonomiska sammanbrottet gjorde att man inte omedelbart kunde återskapa arbetarklassen, och i vilket fall skulle det ta lång tid att reparera den kvalitetssänkning som blivit följden av att de mest klassmedvetna arbetarna försvunnit. Arbetarklassen hade 1917 kunnat ta ledningen över nationen tack vare sin koncentration; nu var de en försvinnande del av den; den stora majoriteten av befolkningen, bönderna, stod i opposition till landets regering och det ekonomiska system den ville införa. De strävade efter ett system som förstärkte den borgerligt-demokratiska delen av revolutionen och hindrade dess socialistiska utveckling. Deras uppror innehöll i sin förlängning krav på ett kapitalistiskt produktionssätt. Under inbördeskriget hade alla politiska partier utanför bolsjevikerna givit sitt stöd åt de vita, och följaktligen förbjudits. På den politiska arenan fanns det nu bara bolsjevikpartiet kvar. I den situationen kunde den partipolitiska diktaturen inte avskaffas omedelbart: det hade lett till att både partiet, sovjetssystemet och det ekonomiska systemet sopats bort och en borgerlig restaurering tagit dess plats. Man kunde inte heller släppa loss de politiska krafterna på samma sätt som man nu tillät olika ekonomiska produktionssätt att existera sida vid sida. Det gällde att förhindra att privatkapitalismen ledde till att den nya bourgeoisin och den nya kulakklassen – vilken oundvikligen måste uppstå på NEPs grund – fick sitt uttryck i formeringen av en politisk klass och i bildandet av borgerliga partier, som kunde attrahera bönderna och missnöjda element inom arbetarklassen. Det säger sig självt att man inte kunde förbjuda andra partier utan att samtidigt också öka vaksamheten inom det egna partiet'. De politiska partierna växer fram ur samhällets bas och de olika klasserna skulle sträva efter att finna sitt politiska uttryck. Om det endast fanns ett parti i landet, skulle de sträva efter att inom detta parti finna de krafter som kunde gynna deras intressen. Som en obönhörlig konsekvens av den bonapartistiska diktaturen låg ett förbud mot fraktioner inom det egna partiet och ett stärkande av partiets inre enhet.

Förbudet mot fraktioner var det sista steget för att konsolidera bonapartismen. I viss mening hade bolsjevikpartiet nu substituerat arbetarklassen och upprättat en diktatur över hela samhället och även över den egentliga härskande klassen. Det var ett steg som kunde motiveras med den extrema situationen; den atomiserade arbetarklassen kunde inte utöva sin diktatur direkt; de missnöjda bönderna skulle sträva efter att stödja borgarklassen och revolutionen skulle då begränsas till sitt borgerligt-demokratiska stadium. Man fick inrätta en tillfällig bonapartistisk diktatur och vänta på möjligheten att sedermera återlämna makten till arbetarklassen. Möjligheten att återuppliva sovjeterna var i det läget beroende av två faktorer: den internationella revolutionens utveckling och arbetarklassens återskapande inom Sovjetunionen.

Det samhälleliga medvetandet släpar oftast efter den reella politiska och ekonomiska situationen. Inom bolsjevikpartiet existerade det ännu bara ett fragmentariskt medvetande om den reella bonapartismen. I sitt tal vid 10. kongressen snuddade Trotskij vid frågan utan att dock analysera situationen fullständigt. I talet dröjde han vid nödvändigheten att temporärt införa en diktatur över den härskande klassen, proletariatet:

‘Arbetaroppositionen’ har kommit med farliga slagord. De har gjort de demokratiska principerna till en fetisch. De har satt arbetarnas rätt att välja representanter före partiet, som om partiet inte var berättigat att hävda sin diktatur, även om denna diktatur temporärt skulle komma i konflikt med de tillfälliga stämningarna i arbetarnas demokrati ... Det är nödvändigt att skapa medvetenhet hos oss om partiets revolutionära historiska förstfödsrätt. Partiet är förpliktigt att uppehålla sin diktatur, utan hänsyn till de temporära svängningarna i massornas spontana sinnesstämningar, utan hänsyn till det temporära vankelmodet inom t.o.m. arbetarklassen. Denna medvetenhet är för oss det oundgängliga bindemedlet. Diktaturen grundar sig inte i varje givet ögonblick på den formella principen om en arbetardemokrati, även om denna demokrati naturligtvis är den enda metod med vilken massorna i allt högre grad kan dras in i det politiska livet.²⁴

Trotskij var naturligtvis inte ensam om sina åsikter. Han formulerade bara vad som var partiets ståndpunkter. Redan 1918 hade Bucharin observerat arbetarklassens atomisering, och året därefter konstaterade Lenin att sovjeterna inte längre var administrativa organ som sköttes av arbetarna utan istället för arbetarna genom proletariatets ledande sektor. Samma år proklamerade Lenin nödvändigheten att proletariatets diktatur uttrycktes i ”partiets diktatur” som en övergångsåtgärd inför återskapandet av arbetarklassen.²⁵ Man var

²³ Carr II, s. 197 (sv. övers. s. 219). Om man inkluderar även andra arbetare än de som var anställda inom industrin, blir siffran snarast 10 miljoner arbetare 1917. Men även i dessa siffror finns det en nedgång med ungefär 2/3 under inbördeskriget. Se artikeln om den ryska arbetarklassen i RK 1920:1, nr IX, s. 24-30, där statistik ges över nedgången i olika yrkesgränar. Upplösningen av arbetarklassen var ett fenomen som var märkbart så tidigt som 1918, då både Bucharin och Lenin kommenterade det. Sovjeternas motsvarande nedgång diskuterades bl.a. på den 8. sovjetkongressen i dec. 1920, där Zinovjev avgav en rapport, ”Sovjeternas utbyggnad och bekämpandet av byråkratismen”. RK 1921:1, s. 33-38.

²⁴ Cit. efter Deutscher I, s. 376. Talet i sin helhet finns i RK 1921:1, s. 310-315.

²⁵ Carr V, s. 117ff.

också medvetna om isoleringen från landets majoritet, bönderna. I sitt tal inför Kominterns tredje kongress i juni-juli 1921, diskuterade Lenin förhållandet mellan arbetarna och bönderna. Han förklarade att de senare inte var en självständig klass. De måste följa antingen arbetarna eller borgarna. De kunde inte forma en egen klassideologi eller ett eget politiskt parti. För att bevara sovjetsystemet måste arbetarna bevara dominansen över bönderna, och detta var avsikten med NEP. Idag saknade man böndernas förtroende, och en formell demokrati kunde bara få ett resultat:

Mensjevikerna resonerar på följande sätt: bönderna är majoritet, vi är rena demokrater, majoriteten skall bestämma. Men då bönderna inte kan vara självständiga, betyder detta i praktiken ingenting annat än kapitalismens restaurering.²⁶

Landets problem kunde endast lösas genom en allians mellan arbetarna och bönderna, där arbetarna dock måste ha den politiska och ideologiska dominansen. På det sättet skulle man stärka och öka proletariats styrka, och på lång sikt återskapa basen för revolutionen.²⁷

Bonapartismen är ett nödvändigt instrument för att i vissa situationer rädda ett ekonomiskt och politiskt system. Det är mycket troligt att revolutionens landvinningar krossats – eller åtminstone inskränkts till de rent borgerliga åtgärderna – om bolsjevikerna 1921 inte upprättat sin diktatur. Endast bolsjevikerna hade den teori och den organisatoriska apparat som kunde hålla samman landet. De andra partierna hade – inkl. mensjevikerna – förklarat att de strävade efter en borgerlig republik. Till vänster fanns anarkistiska och anarkiskt influerade grupper (ex.vis Arbetaroppositionen) vilka knappast kunde ha klarat av situationen. Om de tagit över, då hade de troligen störtats efter en tids förvirrad regeringsutövning.²⁸ Att i det läget försöka införa demokrati vore att överlämna kommandobryggan till skeppare som Ville åka åt ett annat håll och slå ankar i den kapitalistiska restaureringens hamn.

Byråkratiseringsfaran

Hos Lenin och hans kamrater levde övertygelsen starkt att proletära revolutioner inom några år skulle bryta ut i resten av världen, och särskilt i Västeuropa. Detta skulle omedelbart ha ändrat de sociala styrkeförhållandena och bidragit till den proletära demokratins återupprättande. Nu skedde detta som bekant inte. Det kapitalistiska Europa visade sig ha större elasticitet – förvisso inte utan en konstgjord andning från USA – än man räknat med. För det isolerade Sovjetunionen innebar bonapartismen uppkomsten av en ny fara, byråkratiseringsfaran.

För att förstå denna måste vi här studera hur man tänkt lösa frågan om statsapparats utseende efter revolutionen. Under krigsåren hade Lenin samlat material för att belysa frågan om staten. Resultatet av det arbetet blev ”Staten och revolutionen” som kom ut omedelbart före Oktober 1917. I den konstaterade han att proletariats inte bara skulle göra revolution, utan även tillintetgöra ”den statsapparat som den härskande klassen skapat”. Efter den proletära revolutionen skulle staten börja dö bort för att slutligen helt försvinna. ”I stället för en regering över personer framträder nu en förvaltning av ting och en ledning av produktionsprocesser.”²⁹ Man kan inte överta den borgerliga staten. Den måste krossas. Men mellan revolutionen och det kommunistiska, statslösa samhället finns en övergångsperiod, proletariats diktatur. Under denna övergångsperiod existerar det en specifik statsform, som inte är en stat i egentlig mening (Lenin kallar den för en ”halvstat”). Den statsform som ersätter den borgerliga staten måste vara organiserad efter Paris-kommunens modell: den stående hären avskaffas och ersätts med det beväpnade folket, representanterna är valbara och kan när som helst avsättas, liksom ämbetsmännen och poliserna; samtliga anställda i offentlig tjänst måste arbeta för samma lön som en arbetare, och man strävar efter att slutligen helt upphäva gränserna mellan arbete och administration. Lenin kommenterar:

Här observerar man just ett av de fall då ‘kvantiteten övergår till kvalitet’: demokratin, genomförd så fullständigt och konsekvent som det över huvud taget är tänkbart förvandlas från borgerlig till proletär demokrati, från stat (=en speciell makt för undertryckandet av en bestämd klass) till något som ej längre är i egentlig mening stat.³⁰

²⁶ Lenin, *Coll. Works* bd 32 s. 485. Även i RK 1921:2, s. 661

²⁷ A.a

²⁸ De anarkistiska eller anarkiserande grupperna har fått ett visst romantiskt glimmer kring sig. Går man dock till deras texter, ser man hur fullständigt oengagerade de var i att lösa den konkreta situationens problem, eller hur valhant de förmådde analysera frågorna. Ur den synpunkten är Alexandra Kollontajs vimsiga text om ”Arbetaroppositionen” mycket representativ. Den finns på svenska utg. av Federativs förlag 1972. [på marxistarkiv.se: [Arbetaroppositionen](#)]

²⁹ Lenin. *Staten och revolutionen* (Tema 1964), s. 17, 27. 18.

³⁰ A:a. s. 57.

Staten upphör att vara en särskild apparat som står över befolkningen till att bli en apparat kontrollerad av massorna. Punkten om att ingen skall ha högre lön än en arbetare kallar Lenin för ”den åskådligaste och beträffande frågan om staten, den kanske viktigaste punkten.”³¹

I revolutionen 1905 uppstod sovjeterna (arbetarråd), vilka kom att fungera som representativa organ för folkmassorna. Sovjeterna, som återuppstod i revolutionen 1917 och då även spred sig utanför Rysslands gränser, ägde den flexibla form som krävdes av den nya proletära staten: den ägde omedelbara och täta band med väljarna i fabriker och bostadskvarter; den förnyades ständigt; den stod under öppen kontroll från väljarna som närsomhelst kunde återkalla de som misskötte sig; den bestod av representanter från arbetarna och soldaterna. Sovjetsystemet blev den form som den proletära revolutionen upphöjde till stat i Ryssland – ett faktum som t.o.m. återspeglades i att landet bytte namn till Sovjetunionen. ”Endast statens organisation i sovjeterna förmår på en gång och definitivt förstöra den gamla borgerliga administrativa och rättsliga apparaten ... Pariskommunen tog det första världshistoriskt betydelsefulla steget på denna väg; sovjeterna har tagit nästa”. Så heter det i en text från Kominterns första kongress.³² I en annan text, den officiella plattformen, från samma kongress heter det:

I sovjetsystemet härskar massornas organisationer, och genom dem massorna själva, i det att sovjeterna drar in ett ständigt växande antal arbetare i statsförvaltningen; endast på detta sätt kan så småningom hela det arbetande folket verkligen ta del i statens styrning. På detta sätt stöder sig sovjetsystemet på de proletära massorganisationerna, representerade av själva sovjeterna, de revolutionära fackföreningarna, kooperativerna etc... Genom sin återkallningsrätt, genom föreningen av den lagstiftande och den verkställande makten och följaktligen genom sovjeternas karaktär av arbetande kollektiv, förenar sovjetsystemet massorna med de administrativa organen ... Sovjetsystemet säkrar på så vis möjligheten till en verkligt proletär demokrati, en demokrati för och inom proletariatet, riktad mot bourgeoisien. I detta system ges industriproletariatet en dominerande ställning; genom dess bättre organisation, dess högre politiska utveckling spelar det rollen som ledande klass, vars hegemoni gör det möjligt för halvproletariatet och fattigbönderna att successivt höja sig.³³

De texter vi citerat är teoretiska texter, vilka behandlar frågan om den proletära staten och sovjetsystemet i en allmän form. Dess underliggande tanke är att revolutionen relativt hastigt skall breda ut sig i flera länder och särskilt i länder med en utvecklad industri. Ingenstans i texterna behandlar man frågan hur de skall vara tillämpliga och möjliga att i sin helhet förverkliga i ett Ryssland som var ekonomiskt efterblivet och isolerat, omgivet av fientliga, kapitalistiska makter. Ett fullständigt genombrott för sovjetsystemet var endast möjligt i de utvecklade länderna i Europa. För det isolerade Sovjetunionen var det nödvändigt med vissa kompromisser med den gamla statsapparaten. På den politiska nivån innebar detta att man övertog hela den gamla byråkratiska apparaten, som i sig innefattade en viktig ackumulation av kunskap om ekonomisk planering, administration och diplomati. Inom ekonomin gjorde man redan under 1918 kompromisser med de ”borgerliga specialisterna”, dvs företagsledarna, vilka nu anställdes av staten för att sköta företagen. Det pris man fick betala var införandet av en differentierad löneskala och speciella privilegier till specialisterna. Dessutom ledde det i sin förlängning till att de företagskommissioner som valts under ”arbetarkontrollens” epok ersattes med en av staten utsedd företagsledning med diktatoriska befogenheter på arbetsplatserna.³⁴ Lenin, som alltid föredrog att tala rakt ut, förklarade åtgärderna på följande sätt:

Vi har nu nödgats anlita det gamla, borgerliga medlet och gå med på att betala de mest framstående borgerliga specialisterna en mycket hög betalning för deras ’tjänster’ ... Det är klart, att en sådan åtgärd är en kompromiss, en avvikelser från Pariskommunens och varje proletär makts principer, vilka kräver att tjänstemännens löner skall bringas i nivå med genomsnittsarbetarens lön och att karriärismen skall bekämpas i handling och inte i ord.

Det är, fortsätter Lenin, inte bara ett avbrott i offensiven, utan även en direkt reträtt, ”**ett steg tillbaka** för vår socialistiska, sovjetiska statsmakt, som från första början proklamerade och inledde politiken att sänka de höga tjänstemannalönerna till genomsnittsarbetarens lönenivå.”³⁵ Det var en reträtt som innehöll vissa faror.

³¹ A.a. s. 58.

³² ”Tesar om den borgerliga demokratin och den proletära diktaturen”; i Partisans *Röda Häften* 6/7 (1970), s. 24.

³³ ”Kommunistiska Internationals plattform” i Partisans *Röda Häften* 6/7 s. 36f.

³⁴ Dessa kompromisser analyseras och diskuteras utförligast i Lenins skrift ”Sovjetmaktens aktuella uppgifter” (utdrag som appendix till ovanstående utgåva av ”Staten och revolutionen; även i *Valda verk* III, s. 458-504). I det sammanhanget bör man kanske varna för en vanlig förvrängning av Lenins tankegång. Det händer alltför ofta att borgare citerar några lösningsrader ur denna skrift för att ”bevisa” att Lenin egentligen ville införa enmansdiktatur. Man talar dock inte om att Lenin uttryckligen talar om enmansförvaltning inom industrin och om en diktatur på arbetsplatserna som en övergångsåtgärd, vilken dessutom skulle mötas med en ökad demokrati inom statsapparaten och sovjeternas kontroll över denna enmansförvaltning.

³⁵ ”Sovjetmaktens aktuella uppgifter”, Lenins *Valda verk* II:1, s. 470.

Denna politik kunde demoralisera både sovjetmakten och arbetarna, både genom den besvikelse arbetarna skulle känna och genom den attraktion man utövade på karriärister.³⁶ Hur skulle man kunna möta denna fara? Den text vi citerar är från 1918. Då var sovjeterna ännu reella och inte bara formella. Det var därför naturligt att Lenin fr.a. såg sovjeterna som garantin mot byråkratiseringsfaran och mot kompromisserna och som en förberedelse för en ny offensiv för att krossa den gamla statsapparaten. Det existerade ett 'makt-dualistiskt' förhållande mellan den gamla statsapparaten och den nya. Lenin tänkte sig att man skulle lösa problemet genom att man stärkte sovjetsystemet parallellt med engagerandet av specialister och gamla byråkrater. Man skulle lägga ned ansträngningar på att bygga ut sovjeterna över hela landet, samtidigt som de stärktes inom sig. Man skulle undvika, och rensa ut, varje tendens till "parlamentarande" och byråkratism i sovjeterna, och sträva efter att engagera varje medlem i sovjeterna och i det praktiska förvaltningsarbetet och stärka sovjeternas förbindelse med massorna.

Det finns ingenting dummare än att förvandla sovjeterna till någonting steltnat, och själv tillräckligt. Ju beslutssammare vi nu måste gå in för en skoningslöst fast makt, för enskilda personers diktatur beträffande bestämda arbetsprocesser, i bestämda moment av de rent verkställande funktionerna, desto mer mångskiftande måste formerna och metoderna för kontrollen nedifrån vara för att man skall kunna paralysera varje spår av möjlighet till att vanställa sovjetmakten, för att oavlatligt och outtröttligt rensa bort byråkratins ogräs.³⁷

1918 hade Lenin fortfarande betraktat sovjetsystemet som den bästa garantin mot byråkratismen. Tre år senare var sovjeterna rena formaliteter och arbetarklassen atomiserad och kraftigt decimerad. Samtidigt var det först i och med inbördeskrigets slut som de borgerliga specialisterna och byråkraterna slöt fred med regimen och i större antal enrollerade sig i administrationen och byråkratin. Den gamla statsapparaten levde upp igen med hela sin byråkratism och sin ogenomtränglighet, medan den nya, sovjetsystemet, skrumpnade ihop. Det system som till en del – en utomordentligt liten del – fick ersätta sovjeternas kontroll av administrationen, var Arbetar- och bondeinspektionen, "Rabkrin". Det var en apparat som bildats på Lenins initiativ 1920, och vars syfte var att dra in partilösa arbetare och bönder i administrationen. Massorna skulle välja representanter till denna inspektion, vars representanter sedan skulle övervaka det administrativa arbetet och kontrastsignera besluten.

Men i den bonapartistiska situationen 1921 blev det fr.a. en annan institution som fick sköta övervakningen av byråkratin: partiet, den enda fungerande proletära institution som fanns kvar. Det blev partiet som nu fick ta den plats som Lenin tidigare tillmätt sovjeterna. Också på den politiska nivån måste partiet hålla "kommandobryggan" och styra utvecklingen. Det gällde att hindra partiet från att "smittas" av byråkratismen. Förbudet mot fraktioner som antogs vid kongressen 1921 var ett försök att hindra att partiet splittrades under trycket och att de nyformerade klasserna inte fick sina uttryck inne i partiet. Det kompletterades med andra metoder. Den viktigaste av dessa var partirensningen. Då revolutionen genomfördes hade partiet haft 50 000 medlemmar. 1920 hade man 600 000, dvs. den gamla kadern var endast en liten minoritet av medlemmarna.³⁸ De nya medlemmarna saknade ofta kunskap om marxistisk teori och man hade anledning att befara att rena karriärister i allt större utsträckning sökt sig till partiet. Genom partirensningen under senare delen av 1921 hoppades man kunna rena partiet från karriärister och äventyrare och samtidigt få en överblick över kunskapsläget. Under det närmaste året drogs medlemskapet in för över 200 000 medlemmar.³⁹

För att ge de "gamla bolsjevikerna" ett avgörande inflytande över partiet flyttades alltmer av den reella beslutandemakten över på de högre nivåerna i partiet. CK och PB lösgjorde sig till en viss del från basen i partiet, liksom partiet till en del lösgjort sig från arbetarklassen och den proletära staten.

1921 var byråkratin fortfarande bara i sin formering; men den stärktes utomordentligt genom den politiska utvecklingen. Bonapartismen innebär att staten höjer sig över klasserna och vinner en större relativ, självständighet. Beslutandefunktionerna faller till en större del på statens organ, byråkratin vilken till en del exproprierar den härskande klassen.⁴⁰ Byråkratin i Sovjetunionen utvecklades desto lättare som den härskande klassen endast var en spillra.

³⁶ A.a. s. 472.

³⁷ A.a. s. 502.

³⁸ Dessa siffror anges i Zinovjevs tal "Om partirensningen" vid partiets konferens i oktober 1920. RK 1920:2, s. 916-922. I detta tal behandlar han också frågan om byråkratismen i partiet. I en artikel från 1921 anger Zinovjev medlemsantalet 1917 till 80 000 (25 000 före Februarirevolutionen). RK 1921:2, s. 1000-1004.

³⁹ Carr I, s. 211-13. För partiets senare kvantitativa utveckling under 1920-talet, se Carr VI, s. 193ff.

⁴⁰ K. Marx, *Louis Bonapartes...* s. 139.

Den som tidigast blev medveten om faran var Lenin. Vi har redan citerat hans inlägg från fackföreningsdebatten i slutet av 1920, där han talade om att staten var byråkratiskt deformerad. Han insåg fullständigt faran med den enorma gamla byråkratiska apparat som man utnyttjade för landets återuppbyggnad. Han varnade i tal efter tal för att den byråkratiska mentaliteten ("byråkratismen") skulle vinna insteg i partiet genom att dess medlemmar och ledande funktionärer efterapade byråkratin och alltmer hemföll åt ordergivning och råhet.⁴¹ Vid 11. partikongressen våren 1922 – den sista kongress han f.ö. hade möjlighet att delta i – ägnade han en stor del av sitt tal åt att diskutera byråkratiseringsfaran. Genom landets låga kulturnivå, vilken återspeglades inom partiet och statsapparaten, hade byråkratismen spridit sig. Landet hade gått åt ett annat håll än man ville. Kommandot hade inte fungerat. Lenin valde en expressiv bild för att klargöra sin tanke:

Nu har vi ett år bakom oss, staten befinner sig i våra händer; men har den under detta år av NEP fungerat som vi ville? Nej. Detta vill vi inte erkänna: den har inte fungerat efter vår vilja. Hur fungerade den? Maskinen vägrade lyda den hand som styrde den. Den var som en bil som inte ville gå i den riktning föraren ville, utan i den riktning någon annan ville; som om den styrdes av någon mystisk, laglös hand, gud vet vems, kanske en profitörs eller en privatkapitalists eller bådas.⁴²

Trots att kommunisterna officiellt har makten, håller apparaten på att styra efter en annan vilja, den drar partiet med sig:

Om vi tar Moskva med dess 4 700 kommunister i ansvarig ställning, och om vi tar denna byråkratiska maskin, detta åbåke, då måste vi fråga: vem leder vem? Jag betvivlar i hög grad, att man kan säga att kommunisterna leder denna massa. För att säga sanningen: de leder inte, de blir ledda.⁴³

I den situation som nu rådde hade frågans kärnpunkt blivit "människorna, urvalet av folk".⁴⁴ Det gällde att korrekt förstå situationens allvar; den reträtt som NEP innebar är nu slut; en ekonomisk kris närmar sig och den måste man övervinna; man måste undvika politiska misstag, vilka får allvarigare konsekvenser än någonsin, och slutligen måste man korrigera "det oriktiga förhållandet" mellan partiet och sovjetinstitutionerna, skilja parti från stat, och rensa i de statliga institutionerna. Vid sitt tal inför Kominterns 4. kongress i november 1922, återvände Lenin till temat:

Vi övertog den gamla statsapparaten, och det var vår olycka. Statsapparaten arbetar ofta mot oss. Det blev så att efter 1917, efter maktövertagandet, började statsapparaten sabotera oss. Vi blev då skrämde och bad dem: "Kom tillbaka till oss". Och de kom alla tillbaka, och det var vår olycka. Vi har nu en enorm massa tjänstemän, men vi har inte tillräckligt med skolade krafter för att bestämma över dem. I praktiken händer det ofta att härupper, där vi håller statsmakten, fungerar apparaten, men därefter, där besluten fattas, bestämmer de ofta så att vår politik motarbetas. Här uppe har vi, jag vet inte hur många, men jag antar åtminstone några tusen, eller i bästa fall, några tiotusen av vårt eget folk. Men därefter finns hundratusentals gamla tjänstemän som vi tog över från tsaren och det borgerliga samhället, och som delvis medvetet, delvis omedvetet motarbetar oss.⁴⁵

Den underliggande tanken i Lenins tal är att byråkratin existerar utanför partiet, i de statliga institutionerna, och att den hotar att s.a.s. omringa partiet och göra det till sin fånge. Den omedelbara praktiska konsekvensen av hans tal blev därför att försöka återbörda partiet på kommandobryggan. Han beaktade ännu inte frågan om byråkratin inne i partiet. Han ignorerade ännu frågan om maktkoncentrationen i partitoppen, något som märktes i det tal från partikongressen som vi redan citerat, där han ägnade den sista delen åt att försvara Stalin mot den kritik för maktkoncentration som riktats mot honom.⁴⁶ Det försvaret skulle han fortsätta med under nästan hela år 1922. Då Trotskij på ett rent empiriskt sätt tog upp Stalins maktmissbruk på PB-sammanträdena försvarade Lenin Stalins politik. Trotskij kritiserade Rabkrin för att ha förvandlats till ett centrum för byråkratiskt godtycke, och han kritiserade även Stalins övergrepp i nationalitetsfrågan. Genom rena polismetoder hade Stalin och hans medhjälpare börjat undertrycka de georgiska kommunisterna och sökt påtvinga dem en storrysk politik. Men när Trotskij tog upp klagomålen från Georgien, viftade Lenin bort dem.⁴⁷

⁴¹ Se antologin, Lenin, *Für und wider die Bürokratie* (Rowohlt 1970), som innehåller några texter (dock inte alla) som behandlar byråkratiproblemet. Lenins syn på byråkratin vore värd en utförlig studie.

⁴² Lenin, *Coll. Works*, bd 33 s. 279, i annan övers. i *Valda verk* II:2, s. 682.

⁴³ A.a. s. 289, i *Valda verk* a.a. s. 692 i annan övers.

⁴⁴ A.a. s. 303, i *Valda verk* a.a. s. 710.

⁴⁵ A.a. s. 428f. i *Valda verk* a. a. s. 739f. i annan övers.

⁴⁶ A.a. s. 315.

⁴⁷ *Deutscher II*, s. 42-4.

Under hösten 1922 fanns det två personer inom partiledningen som härjat uppfatta byråkratiseringsfaran. Men de närmade sig frågan ur olika synvinklar. Lenin hade fått en övergripande förståelse för byråkratins existens och han såg dess långsiktiga faror för sovjetstaten, men han kunde ännu inte identifiera byråkratins källor och uttryck inom partiet. Hos Trotskij existerade ett motsatt medvetande om byråkratin: han uppfattade de direkta uttrycken för byråkratiskt handlingsätt inom partiledningen och kunde omedelbart peka ut den man som mest förkroppsligade detta agerande – Stalin – och se att denne var ett omedvetet uttryck för byråkratin. Men han saknade ännu en förståelse för problemets omfattning och allvar.

I november 1922 tvingades Lenin lämna de praktiska göromålen på grund av sjukdom. Under sin sjukdomstid fick han möjlighet att till fullo sätta sig in i materialet om de olika klagomål som riktats mot Stalins politik. Han skaffade in materialet om den georgiska frågan; han tänkte igenom problemet om byråkratin på nytt, och begrundade idén med Rabkrin; han närmade sig nu också de ekonomiska frågorna på ett nytt sätt. De resultat han kom fram till, kan inte betecknas som annat än en fullständig omvärdering av hans värdering av situationen. Hans tidigare förtroende för Stalin omvandlades i stark misstro. I en sista svit artiklar lade han fram sina nya synpunkter.⁴⁸

Den 23-25 december 1922 dikterade han sitt ”Brev till kongressen” (populärt kallat för hans ”testamente”). I detta värderade han situationen för partiet och varnade för de faror som hotade. Den långsiktiga faran var att samförståndet mellan de två klasserna, arbetare och bönder, som utgjorde statens sociala stomme skulle brytas. En kortsiktig fara var förhållandet mellan Stalin och Trotskij, vilket kunde leda till en sprängning av partiet. Efter att ha föreslagit att CK skulle utökas till 50 eller 100 medlemmar för att denna motsättning skulle få mindre vikt, övergick han till att värdera de två kombattanterna. Han påpekar att Stalin ”i sin hand koncentrerat en gränslös makt” och att han (Lenin) inte var säker på att denna makt skulle komma att brukas ”tillräckligt varsamt”. Trotskij utmärkte sig å andra sidan för en ”enastående förmåga” och Lenin beskrev honom som ”måhända den talangfullaste medlemmen i den nuvarande centralkommittén”. Dessa egenskaper måste dock vägas mot att han är ”behärskad av alltför stor självsäkerhet och går alltför mycket upp i den rent administrativa sidan av saken.” I Lenins två karakteristiker finns ett försök att skapa en balans mellan egenskaperna hos de två männen. Stalin beskrivs inte som en politiker, något ganska självklart, eftersom ingen vid den tiden betraktade honom som en politiker, och än mindre som en teoretiker. Han värderas enbart som administratör och maktkoncentrationen vägs mot hans personliga karaktär, vilket föranleder Lenin att inta en försiktigt negativ hållning. Hos Trotskij framhäver han den stora begåvningen och förmågan till initiativ, men detta vägs mot hans oförmåga att samarbeta med andra och hans fascination av de administrativa frågorna.

Den sistnämnda punkten pekar mot det problem som Lenin brottades med vid denna tid. Vem inom partiledningen skulle kunna ta upp en kamp mot byråkratiseringens risker? Vem förstår de politiska konsekvenserna? Stalin avfärdas uttryckligen (han förstår inte att utnyttja makten). Men kan Trotskij bli mannen? Lenin tvekar. Är inte Trotskij för fascinerad av administrationen för att kunna tackla problemet politiskt? Frågan lämnas öppen.⁴⁹

Men bara några dagar senare, dikterade Lenin ett P.S. till brevet, där han gjorde en ny värdering av Stalin. Den lyder på följande sätt:

Stalin är alltför grov, och denna brist, som är fullt tolerabel i vår mitt och i relationerna mellan oss kommunister, kan inte tolereras hos en generalsekreterare. Därför föreslår jag kamraterna att överväga ett sätt att förflytta Stalin från denna post och till den utse en annan person, som är överlägsen kamrat Stalin bara i ett avseende, nämligen att han är tolerantare, lojalare, hövligare och mer uppmärksam mot kamraterna, mindre nyckfull o.s.v. Denna omständighet kan förefalla att vara en obetydlig småsak. Men jag tror att detta, med hänsyn till förebyggandet av en sprängning

⁴⁸ Den utförligaste analysen av denna period i Lenins liv finns i Moshe Lewin, [Lenins sista strid](#), (Gebers 1968).

⁴⁹ Testamentet publicerades officiellt först 1956 i Sovjetunionen. Dess existens förnekades fram till dess alltid av stalinister. Än idag är attityden ambivalent, vilket framgår både av *Gnistans* famösa artikel från 1969 (se inledningen till detta svar) och det, sätt WG behandlar frågan på (s. 72-74). I KFMLr har man i all tysthet trängt bort fadäsen med Dmitrievsky och istället gått in för att förneka testamentets existens! Se S. Åström, *Socialismen i ett land*, del 1, s. 32f. (Clarté m-I 1971).

Lenins fixering vid frågan om administrationen återkommer i en senare passus av testamentet, där han karakteriserar några av de yngre medlemmarna i CK. Bucharin kritiserar för att ha en skolastisk läggning och för att inte ha förstått dialektiken, medan Pjatakov har egenskaper som karakteriseras på exakt samma sätt som Trotskij. Han är en ”enastående förmåga”, men ”alltför mycket fånglad av administreringen, och den administrativa sidan av saken...” Lenin *Valda verk* II:2, s. 750ff. Jfr. hans anteckningar om Gosplan, a.a. s. 759f.

och med hänsyn till vad jag tidigare skrev om förhållandet mellan Stalin och Trotskij, inte är någon småsak, eller att det är en sådan småsak som kan få avgörande betydelse.⁵⁰

Vad hade hänt under dessa dagar? Varför skärpte Lenin sitt omdöme om Stalin? Den 30 december hade han börjat diktera en lång artikel om nationalitetspolitiken, efter att ha tagit del av materialet om Georgien. Det var detta material som föranledde honom att ändra omdöme om Stalin, och han övertygades nu om att Stalin i handling visat att han inte förstod att bruka makten. I sin artikel går han mycket skarpt till rätta med den politik Stalin fört i Georgien.⁵¹ Enligt Lenin, hade man nu hamnat i det verkliga träsket, och man hade blivit fångar i den ”storryska apparaten”, denna apparat som vi ”övertagit från tsarismen och som endast fått en helt ytlig sovjetisk anstrykning”:

Men nu måste vi, om vi vill vara ärliga, säga det motsatta, att vi kallar för vår egen en apparat, som i själva verket ännu är helt och hållet främmande för oss och utgör ett borgerligt och tsaristiska konglomerat, vilket det var absolut omöjligt att övervinna under loppet av fem år, då vi inte fick hjälp från andra länder och då de militära ”bestyren” och kampen mot hungersnöden var det förhärskande.

Det råder, hävdar Lenin med eftertryck, inget tvivel om att man nu ”kommer att drunkna i detta hav av chauvinistiskt avskum som en fluga i mjölken”:

Jag tror att Stalins jäktande och hans administreringsmani här har spelat en ödesdiger roll och likaså hans förbittring mot den ökända ‘socialnationalismen’...Det politiska ansvaret för hela denna sant storryska nationalistiska kampanj bör givetvis läggas på Stalin och Dzjerzjinskij.⁵²

Efter denna översyn av nationalitetspolitiken, gick Lenin i några andra artiklar över till den ekonomiska politiken, där han visade att han nu vunnits för Trotskij's idé om ökad planering. Därefter gick han över till att diskutera Rabkrin i två artiklar. I den första, ”Hur man bör reorganisera Arbetar- och bondeinspektionen” återkommer Lenin till frågan hur man skall förhindra att den gamla apparat som man övertagit från tsarismen dränker kommunisterna och skrapar bort den ytliga sovjetiska fernissan. Han ser lösningen i en parallell till uppbyggnaden av Röda Armén. ”Vi koncentrerade våra bästa partikrafter i Röda armén; vi brukade mobilisera våra bästa arbetare; vi sökte nya krafter på det håll, där vår diktators djupaste rötter ligger.” Samma form av organisation borde nu Rabkrin genomgå. Man måste slå ihop den med den Centrala Kontrollkommissionen och rensa bort den enorma apparat som uppstått inom Rabkrin, fixera antalet till 3-400 och välja ut de allra bästa arbetarna.⁵³ I nästa artikel ”Hellre mindre men bättre”, återvänder Lenin till en kritik av Rabkrin, vilken han ser som centrum för jäktet och gåpåarandan i apparaten. Man måste höja kvaliteten på människomaterialet i denna institution. Lenin vidgar därefter frågan till att gälla socialismens framtid. Kan det efterblivna Ryssland hålla ut tills revolutionen segrat i andra länder? Den lösning han ser ligger i att bygga upp den stat som bevarar arbetarnas ledarskap över bönderna, en stat som ådagalägger en inre sparsamhet så inte apparaten sväller, och som ur bondehushållet ackumulerar kapital för en industrialisering. Det gäller nu att åstadkomma ”en maximal rensning av vår apparat.”⁵⁴

Stalins namn nämns inte i de två artiklarna om Rabkrin, och frågan är naturligtvis inte heller personlig. Men ingen inom partiledningen kunde tveka om mot vem artiklarna var riktade. Rabkrin hade byggts upp av Stalin, även om han formellt inte längre var ansvarig. Att Stalin och hans anhängare i PB vådrade faran framgår av några detaljer. När den första artikeln om Rabkrin lämnades in, ville PB först förbjuda dess publicering. När man då påpekade att Lenin i så fall troligen skulle gå ut offentligt mot PB, föreslog en av Stalins anhängare (Kujbysjev) att man skulle trycka ett enda ex. av Pravda med artikeln, visa den för Lenin så han trodde att artikeln var publicerad och – därefter distribuera den ordinarie upplagan utan Lenins artikel. Detta förslag föll genom Trotskij's livliga protester och tack vare hans ingripande publicerades artikeln.⁵⁵ Några dagar därefter, den 30 jan. 1923, antecknade Lenins sekreterare ett samtal med Stalin i den ”Dagbok” som fördes vid Lenins sjukbädd. Hon hade på uppdrag av Lenin begärt att få kompletterande material från Stalin om nationalitetspolitiken. Denne var ytterst ovillig att lämna något sådant:

⁵⁰ Lenin, *Valda verk* II:2, s. 753f.

⁵¹ Konflikten mellan Lenin och Stalin i den nationella frågan hade dock börjat tidigare. I sept. 1922 skrev Lenin ett brev till Kamenev om Georgien. I detta förklarade han att frågan var ytterst viktig och att Stalin tyvärr hade en tendens att pressa på för snabbt. Han föreslog en serie ändringar i konstitutionsförslaget. Stalin svarade på brevet genom att returnera omdömet och hävda att det i själva verket var Lenin som hade för bråttom och att han dessutom var en ”nationalliberal”. Dokumenten i *The Trotsky Papers* II, s. 749-755. Jfr. M. Lewin, *Lenins sista strid*, s. 63f.

⁵² *Valda verk* II:2, s. 765-772; citaten s. 766, 767, 771.

⁵³ A.a. s. 795-801, citatet s. 795.

⁵⁴ A.a. s. 802-821.

⁵⁵ Trotsky, *On the suppressed testament of Lenin* (Merit 1970), s. 27f. [svensk översättning: [Om Lenins testamente](#)]

Igår, den 29 januari, ringde Stalin och sade att han inte kunde lämna dessa dokument utan tillstånd från Politbyrån. Han frågade om jag inte hade sagt för mycket till V.I. /Lenin/. Hur kunde han vara informerad om de löpande ärendena? Hans artikel om Rabkrin visade ex.vis att han kände till åtskilliga detaljer.⁵⁶

Samtidigt med att Lenins attityd mot Stalin successivt skärptes under de första månaderna av 1923, ändrade han också inställning till Trotskij. Efter att i testamentet ännu ha lämnat frågan öppen om Trotskij's möjligheter att bekämpa byråkratin, övergav han nu denna neutralitet och inledde istället samtal med Trotskij. Vid dessa föreslog han att de två tillsammans skulle bilda ett "block" mot byråkratin. Trotskij accepterade förslaget, men föreslog att kampen skulle vidgas till att också omfatta byråkratin inom partiet. Lenin accepterade.⁵⁷

Blocket mot byråkratin förverkligades dock aldrig. I början av mars drabbades Lenin av ett slaganfall, som gjorde honom oförmögen att tala, och som sedan ledde till hans död i januari 1924. Hans sista åtgärd var att den 5–6 mars diktera tre brev.

Det första brevet var till Trotskij. Lenin föreslog att Trotskij skulle åta sig försvaret av de georgiska kommunisterna vid den förestående partikongressen, eftersom han själv troligen inte kunde vara närvarande. Han varnade Trotskij för att ingå en "rutten kompromiss" med Stalin i denna fråga. Det andra brevet var till de georgiska kommunisternas ledare, Mdivani och Macharadze, där han förklarade att han helhjärtat stödde dem och att han förberedde artiklar och tal mot Stalin och dennes medarbetare. Det tredje brevet var till Stalin. I detta hotade han att bryta alla förbindelser med Stalin.⁵⁸ Lenin hade nu sett vilken person inom partiledningen som lättast bar fram byråkratiseringsfaraerna.

Att Stalin blivit den mannen var minst av allt en tillfällighet. Han var den ende i partiledningen som valts till sina poster på rent administrativa meriter. I skymundan hade han samlat en administrativ makt utan att någon reflekterade över att denna kunde utnyttjas politiskt. I de politiska och teoretiska debatterna hade han inte tagit del. Hans politiska tänkande var osjälvständigt, grumligt och utomordentligt dogmatiskt. Då Lenin fanns i närheten, iakttog han alltid den attityd mästaren intog och röstade som han, utan ätt någon gång ta självständig ställning. Det intressanta är dock att se hur han agerade när Lenin inte fanns i närheten. Då hamnade han alltid i ett nytt beroendeförhållande. Han misstrodde både sin egen förmåga till självständig hållning och den klass han representerade. Allra tydligast kommer hans attityd fram i Februarirevolutionen 1917. Stalin kom till Petrograd tre veckor före Lenin. Under den tiden blev han – tack vare sin plats i CK – en av de mest auktoritativa uttolkarna av partilinjen. Stalin tog också omedelbart ställning – för att bolsjevikpartiet och de revolutionära massorna skulle stödja den provisoriska regeringen och inte driva en självständig politik. Arbetarklassen skulle utöva "påtryckningar" på regeringen för att få igenom sin politik, inte störta den. Vid partiets konferens i slutet av mars 1917 förklarade han att det nu fanns en arbetsfördelning i landet:

Arbetar- och soldatdeputerades sovjet är den revolutionäre ledaren för det upproriska folket; ett organ för kontroll över den provisoriska regeringen. Å andra sidan har den provisoriska regeringen i själva verket påtagit sig rollen att förstärka det revolutionära folkets erövringar. Sovjeten mobiliserar styrkorna och utövar kontroll, medan den provisoriska regeringen, trots undanflykter och sölande, tar på sig rollen att förstärka de erövringar som folket redan gripit.

För närvarande gäller det inte, berättade Stalin vidare, att driva på händelseförloppet och därigenom skrämja bort medelklassen. Först i ett senare skede av revolutionen får detta ske. Då kommer den provisoriska regeringen att förlora sin revolutionära karaktär och bli kontrarevolutionär. Men detta ligger långt framom. Tills vidare måste man stödja regeringen. "Många kamrater som just kommit från provinserna frågar om vi inte omedelbart borde ställa frågan om ett maktövertagande", berättar Stalin, och fortsätter: "Men det är olämpligt att ställa frågan nu." Man måste vänta på att regeringen skall trötta ut sig och misskrediteras i folkets ögon; till dess skall man stödja den.⁵⁹ Några dagar senare kom kantrat Lenin till Petrograd. Liksom "kamraterna från provinserna" ställde han frågan på just det sätt Stalin fördömt. Han hade redan i en serie brev krävt att man inte skulle stödja den provisoriska regeringen och upprepade detta inför konferensen den 4 april i sina "Apriltesar". Vi citerar Lenins ord vid konferensen:

⁵⁶ Lenin, *Collected Works* 42, s. 465ff, citatet s. 484.

⁵⁷ Trotsky, *My Life* (Pathfinder 1970), s. 479 [svensk översättning: [Mitt liv](#)]

⁵⁸ Lenin, *Collected Works* 45, s. 607-08. Lenins varning för en "rutten kompromiss" står inte i brevet till Trotskij, utan framfördes muntligt via Lenins sekreterare. Se Trotskij, *Stalin II*, (Pathfinder Books 1969) s. 173.

⁵⁹ Protokollet från detta möte återges i Trotsky, *The Stalin School of Falsification*, s. 231-302. Stalins rapport s. 236-240, citaten s. 238, 239. [Svensk översättning: [Stalins förfalskarskola](#)]

Till och med våra bolsjeviker visar förtroende för regeringen... Detta är socialismens död. Ni kamrater, har A. Werth, *Russia at War 1941* förtroende för regeringen. Om det är er ståndpunkt, då skils våra vägar. Jag föredrar att vara i minoritet ... Inget som helst stöd till den provisoriska regeringen. Vi måste förklara den fullständiga falskheten i dess löften, särskilt dess avståndstagande från annexioner. Vi måste avslöja den istället för att föda illusioner genom att ställa ”krav” om att denna regering, kapitalisternas regering, skall sluta vara imperialistisk...⁶⁰

Efter en inre kris i partiet vann Lenin över majoriteten till sin ståndpunkt. Också Stalin drog sig så sakta över, även om han först i mitten av april tycks ha stött Lenin fullständigt.⁶¹ ”Som hela den fortsatta utvecklingen av händelseförloppet visade, lyckades Lenin aldrig övertyga Stalin 1917. Han bara knuffade honom åt sidan.” Omdömet är Trotskij – det är helt berättigat att dra den slutsatsen.⁶² I själva verket kan man i Stalins politik i mars 1917 se kärnan till hans framtida politik i Kina, i Spanien och i de olika Folkfronterna.

Vid sidan av en bristande förståelse för revolutionär strategi, fanns det också ett påfallande drag av dogmatik och skolastik i Stalins uppfattning om marxism. Men så länge Lenin levde utgjorde Stalin inget hot; så fort Lenin tagit ställning drog Stalin sig tillbaka i sin vrå och bytte åsikt utan att gruffa. Det var först efter Lenins död som han – utan att någonsin fatta vad han gjorde – blev ett redskap för andra, främmande krafter inom partiet och staten. Han var en fullfjädrad empiricist, som inte förmådde förutse konsekvenserna, varken av sina egna handlingar eller av sina motståndares. Han trevade sig fram, tog stöd än här, än där och var hela tiden beroende av de faktiska styrkeförhållandena. Han stödde sig på apparaten och förmådde inte se utöver den; för honom blev apparatens kontroll liktydigt med proletär diktatur, och Sovjetunionen ett fält för en isolerad socialistisk utveckling. Socialism blev till slut detsamma som det system, där han själv var en ledande kugge; det är ingen tillfällighet att begrepp som ”övergångssamhälle” saknas i Stalins skrifter; som empiricist kunde han aldrig fatta förändringarnas och omvälvningarnas betydelse för socialismens seger. Stalin hade de rätta egenskaperna för att bli den man som stadfäste bonapartismen och omvandlade byråkratin från en funktionell grupp till ett socialt skikt. De egenskaper Lenin tillskrev Stalin i sitt ”testamente” – hans brist på tolerans, lojalitet, hans nyckfullhet och råhet – var just de egenskaper som behövdes för detta. Byråkratin behövde en man som var rå och hänsynslös och som inte drog sig för att slå mot de partikamrater som opponerade sig. Han hade redan gjort det genom att använda fysiskt våld mot de georgiska kommunisterna. Han skulle göra det än mer i kampen mot Vänsteroppositionen. Han skulle sluta striden med att i Moskvarättegångarna tillintetgöra hela det gamla gardet av bolsjeviker.

Den som blev Stalins första och viktigaste motståndare var Trotskij. Lenin hade, som vi erinrar oss, bett Trotskij att vid kongressen ta upp försvaret av de georgiska kommunisterna och inte ingå en ”rutten kompromiss” med Stalin. Det var ett av Trotskij's stora misstag att han inte gjorde detta. Han ingick kompromissen och lät Stalin smita undan genom att i sitt tal lägga in en rent verbal fördömelse av ”storrysk nationalism”.⁶³ Orsaken till Trotskij's beteende är svårförklarligt. Själv angav han senare att han fruktade att i partiets ögon framstå som maktgirig, och att han var rädd att en kritik av Stalin skulle dra in partiet i en vämjelig successionsstrid. Förklaringen kan ur psykologisk synpunkt vara riktigt, men den bör kompletteras med Trotskij's bristande medvetenhet om byråkratiseringsproblemet. Om Trotskij vid kongressen tagit upp byråkratifrågan till analys och framfört Lenins kritik av Stalin, då är det troligt att han kunnat vinna en ganska enkel första seger och därmed haft en stark position för en fortsatt strid mot byråkratin. Nu dröjde det nästan ett år innan striden mot byråkratin verkligen togs upp.

Det blev i slutet av 1923 som frågan kom upp på allvar. Landet befann sig då i en allvarlig ekonomisk och politisk kris, vilken hade kunnat förutses och förebyggts. Krisens utveckling ställde på allvar frågan om partiledningens kvalitet och dess förhållande till statsbyråkratin. I en serie artiklar, som sedermera samlades som broschyr⁶⁴ analyserade Trotskij byråkratiseringsfaran inom partiet. Hans stora insats i denna broschyr var att peka på att byråkratiseringsfaran nu tagit en ny vändning: man trodde att man hade eliminerat den genom att flytta över den reella politiska makten till en kärna av gamla bolsjeviker. Detta innebar bara att denna kärna stod inför en risk av urartning. ”I sin gradvisa utveckling hotar byråkratiseringen att avskilja

⁶⁰ A.a. s. 293. Aprilteserna även i *Valda verk* II:2, s. 7-13.

⁶¹ Trotsky, *Stalin* I (Panther Books 1969), s. 292. I den utomordentligt förfälskade ”SUKPs historia” – ett arbete som Stalin själv lär ha skrivit – är denna episod upp och nedvänd. Där blir det Stalin som får kämpa för ”Lenins linje” redan innan Lenin kommit tillbaka.

⁶² Trotsky, *Stalin as a theoretician* (Fourth International, Fall 1956), s. 134.

⁶³ Vid den 12. kongressen 1923 fällde Stalin – utan att rodna – följande ord: ”Många kamrater har här refererat till Vladimir Iljitsj /Lenins/ anteckningar och artiklar. Jag borde kanske inte citera min lärare, kamrat Lenin, eftersom han inte är närvarande, och jag är rädd att jag kanske refererar honom felaktigt och missar kärnan...” Trotsky, *Stalin* II, s.

⁶⁴ Nu utgiven på svenska: Trotskij, [Den nya kursen](#) (Partisan 1972).

ledarna från massan, få dem att uteslutande koncentrera sig på administrativa problem och nomineringsfrågor, inskränka deras horisont försvaga deras revolutionära anda, dvs. framkalla en mer eller mindre opportunistisk urartning av det gamla gardet, eller i varje fall en avsevärd del av det. Dessa processer utvecklas långsamt och nästan omärkligt, men uppenbarar sig bryskt.”⁶⁵ Trotskij gjorde därefter en talande jämförelse med II. Internationalen, där han påminde om att just det gamla gardet i den tyska socialdemokratien omedvetet blivit bärare av byråkratiska element.⁶⁶ Han pekade på att kärnan i bolsjevikpartiet befann sig i en liknande situation och att de börjat utveckla samma drag. Ett av dessa var konservatism och traditionsuppfattningar, vilket inom teorin fick sitt uttryck i dogmatism. Partiledningen sökte sig bakåt och ville på ett lamt och mekaniskt sätt upprepa gamla formler, och radade upp Lenin-citat för att visa att man förstod att ”tillämpa” mästaren.

”Marxismen är”, förklarade Trotskij, ”en metod för historisk analys och politisk orientering och inte en summa i förväg förberedda beslut”.⁶⁷ Bolsjevismens styrka låg i dess förmåga att inte låta sig bindas av det förflutna, utan i tid genomföra nya beslut och, om nödvändigt, byta taktik.

Man kan inte stycka upp Lenin i citat som är tillämpliga i livets alla lägen, ty för Lenin står formen aldrig över verkligheten, det är alltid ett instrument med vilket verkligheten kan fattas och kontrolleras. Det vore ingen som helst svårighet att hos Lenin finna tio- och hundratals passager som formellt tycks motsäga varandra. Men vi får inte betrakta det formella förhållandet mellan olika passager, utan var och ens verkliga förhållande till den konkreta verklighet i vilken formuleringen införts som en hävstång. Sanningen är alltid konkret.⁶⁸

I dessa ord, yttrade redan i slutet av 1923, ligger en förintande kritik av hela stalinismens syn på marxismen. Trotskij storhet ligger i att han förmådde se embryot till denna specifika form av revisionismen, och relatera den till den byråkratisering som skedde av partiledningen.

Man kunde knappast ha väntat sig att denna partiledning, som omedvetet och långsamt omvandlades, skulle se den fara som hotade. Den uppfattade Trotskij varningar som personliga förolämpningar och gick till motangrepp genom att påminna om att Trotskij före revolutionen varit mensjevik ett tag. Inte nog med att detta var ett dåligt argument; det var dessutom en indirekt bekräftelse på den analys Trotskij gjort av traditionstänkandet i partiledningen. Man trodde att alla frågor redan hade blivit lösta och att det bara gällde att hitta det riktiga citatet för att bevisa detta; som om marxismen stannat i växten. Trotskij hade all anledning att lite spydigt konstatera: ”Vissa kamrater har lagt sig till med mycket speciella metoder för politisk kritik. De hävdar att jag idag har fel i den ena eller andra frågan, för att jag inte hade rätt i den ena eller andra frågan för något tiotal år sedan...”⁶⁹ Partiledningen tillgrip två grepp för att få kontroll över läget. Det ena var att gräva sig tillbaka i historien och plocka fram kontroversiella fakta från andra historiska situationer och låtsas att dessa skulle ha relevans för dagens strider. Hela legenden om ”trotskismen” uppfanns vid denna tid med alla dess specifika inslag (förnekandet av bönderna etc. etc.)⁷⁰ Det andra sättet var att på ett rent administrativt sätt ta över en del av kritiken och försöka lösa frågan om byråkratin på ett byråkratiskt sätt.⁷¹ I striden mot 1923 års opposition kom byråkratin att formera sig som en speciell fraktion, som nu tog kontroll över hela partiet och statsapparaten. Oppositionen lyckades man slå ut genom en serie byråkratiska manövrar, som innefattade utnämningar uppifrån, förbud mot publicering av oppositionens dokument, förtal, mutor och konstlade majoriteter. Byråkratin fann nu de medel den så skickligt skulle utveckla i de framtida striderna. Oppositionens nederlag 1923 får betraktas som en avgörande vändpunkt i byråkratin formering i Sovjetunionen. Därefter fanns det inte längre någon möjlighet att bortse från dess existens. Byråkratin hade nu grepp över hela apparaten. Detta avgjorde på sätt och vis nederlaget för den framtida oppositionen.

Byråkratin som socialt skikt kunde inte avskaffas utan att den ersattes med någonting annat. Trotskij hade helt riktigt konstaterat att byråkratin inte var en fråga om ”ämbetsmännens dåliga vanor”. Byråkratin var en samhällslig företeelse vars orsaker låg i ”samhällets heterogenitet, olika befolkningsgruppers skilda dagliga och grundläggande intressen”, av bristen på kultur, av statsapparaten balans mellan arbetare och bönder och

⁶⁵ A.a. s. 19

⁶⁶ A.a. s. 41.

⁶⁷ A.a. s. 44.

⁶⁸ A.a. s. 46f.

⁶⁹ A.a. s. 50.

⁷⁰ I en artikel ”Some Documents relating to the origin of the legend of ‘Trotskyism’” lämnar Trotskij några mycket intressanta meddelanden om hur denna legend medvetet utarbetades för att användas som slagträ i debatten. Se Trotsky, *The Stalin School of Falsification*, s. 89-100. [marxistarkiv.se: [Stalins förfalskarskola](#)]

⁷¹ Deutscher II, s. 89ff.

av den stående armén.⁷² Byråkratin kunde inte avskaffas utan att dessa faktorer förändrades. Byråkratin måste ersättas med en pånyttfödd arbetarklass. ”Häri ligger det motsägelsefulla i situationen. Man kan komma ur den endast genom betydande ekonomiska framsteg, en stark stimulans åt industrinäringen och ett ständigt inflöde av manuella arbetare till partiet.⁷³ Det grundläggande problemet för att lösa frågan om byråkratin var att åter få igång industrin och återskapa arbetarklassen och därmed ge nytt innehåll åt sovjetinstitutionerna. Men debatten om den ekonomiska politiken 1923 visade samtidigt att byråkratin redan nått det stadium där den, för att säkra sina egna intressen, försökte bromsa industrialiseringstakten. Dess konservatism och dogmatism var dessutom sådan att den inte förmådde förutse den framtida utvecklingen. Under de närmaste åren genomförde den en farofylld ekonomisk politik, som höll på att dra in landet i avgörande kriser. Hela dess ekonomiska politik bestämdes av empiricism, tillfälliga allianser och nyckfullheter. Endast genom en serie politiska och ekonomiska kriser tvingades byråkratin att revidera sin egen ekonomiska politik och slå in på industrialiseringen och kollektiviseringen. Vi skall nu undersöka denna politik.

DEN EKONOMISKA DEBATTEN

NEP innebar ur politisk synvinkel en viss reträtt från vunna positioner. Misslyckandena för den internationella revolutionen isolerade Sovjetunionen, och böndernas motstånd isolerade arbetarklassen och partiet från befolkningens stora massa. För att öka sitt manöverutrymme, tvingades man göra eftergifter till bönderna. Man återknöt nu till elementen från den borgerligt-demokratiska revolutionen och sökte sig fram efter nya vägar för att finna en övergång till den socialistiska revolutionen på landsbygden.

Genom NEP skapades två sektorer inom ekonomin. Å ena sidan fanns bondehushållet, hantverket och den lätta industrin som var privatägd, och å den andra fanns den tunga industrin, som var statsägd, den socialistiska sektorn. Dessa två sektorer sammanvävdes av skilda faktorer, som drog åt olika håll: dels ägde staten industrin och jorden nominellt (som enbart arrenderades ut) och höll dessutom monopolet över utrikeshandeln. Genom detta – plus lagstiftningen, kreditpolitiken och skatten – hade man möjlighet att gripa lin i den privata sektorn och hindra icke önskvärd ekonomisk och social utveckling. Å andra sidan styrdes ekonomin till övervägande del efter kapitalistiska principer (marknadsekonomi). Också för de statsägda företagen gällde att de skulle drivas som separata enheter som producerade för marknaden och som skulle finansiera sin utbyggnad (och återbyggnad) genom profiter.⁷⁴

Hur förhållandet mellan dessa två sektorer skulle regleras och hur de olika faktorerna till styrning skulle utnyttjas, var den fråga som under de första åren av NEP gav upphov till en livlig debatt inom partiledningen. Redan tidigt etablerade sig Trotskij som den varmaste förespråkaren för statliga ingripanden i ekonomin och för en övergripande planmässig utveckling mot socialism.⁷⁵ Enligt Trotskij gällde det att utnyttja kommandobryggan och se till att den socialistiska sektorn växte sig starkare genom medvetna ingripanden. Särskilt viktigt var detta med tanke på att den tunga industrin inte kunde återskapas genom marknadsekonomi: den var olönsam och skulle slås ut i konkurrensen med konsumtionsindustrin. Detta kunde i ett senare skede leda till svåra kriser. Under 1921-23 sände Trotskij ett flertal memoranda till CK för att väcka opinion för ett stärkande av den planerade ekonomin och – vilket var samma sak, fast i administrativa termer – för att ge Gosplan (Statsplanekommisionen) en högre status och lagstiftande rättigheter. I ett memorandum från den 7 augusti 1921 heter det:

Bristen på ett verkligt ekonomiskt centrum som bevakar den ekonomiska aktiviteten, som utför experiment på detta område, antecknar och sprider resultaten, och i praktiken samordnar alla sidor av den ekonomiska aktiviteten och sålunda verkligen fungerar som en koordinerad ekonomisk plan – bristen på ett verkligt ekonomiskt centrum av detta slag tilldelar inte bara ekonomin de värsta chocker, såsom bränsle- och matpriser, utan utesluter också möjligheten av ett planerat och koordinerat utarbetande av nya premisser för den ekonomiska politiken. Ur detta följer det system av 'slita och dra' som skapat så svåra återverkningar i vår ekonomis gräsrotter.

⁷² Trotskij, *Den nya kursen*, s. 39f.

⁷³ A.a. s. 21.

⁷⁴ Carr II, s. 296-316. (Svensk övers. 333-356)

⁷⁵ Trotskij var en pionjär på den planerade ekonomins område. Redan i sitt tal vid 9. partikongressen i mars 1920 höll han ett tal om planekonomin. Som vi redan nämnt var hans ”Order nr 1042” den första 5-årsplanen i sovjetisk ekonomi. Det var uppenbarligen denna kunskapsbakgrund som gjorde att han även under NEP förespråkade ökad planering. För de övriga inom partiledningen var det omöjligt att förena marknads- och planekonomi; en slags inverterad manchesterliberalism. Se Carr II, s. 362-371. (Sv. övers. s. 408-418)

Den övergripande uppgiften var att återskapa den tunga industrin, och denna uppgift kunde inte förverkligas utan en planerad ekonomi, och man måste nu utarbeta en ekonomisk plan som ställer sig detta mål.⁷⁶ I ett memorandum från våren 1922 återvänder Trotskij till samma tema. Han klagar där över att väsentliga frågor om bränsle, transport, råmaterial och finanser sköts utan inbördes koordinering och att de får lösas av ledningen utan att den har kännedom om deras långsiktiga verkningar. ”På grund av kontroverserna mellan departementen förs dessa frågor inför Arbets- och Försvarsrådet eller inför Politbyrån, och de löses genom tumregeln, och det i ett ögonblick när vattnet når oss till strupen. Det borde finnas en avdelning som föregriper, och i ljuset av sitt förutseende, samordnar. Statsplanekommisionen borde vara en sådan avdelning.”⁷⁷

Trotskij var ensam om sina åsikter inom partiledningen. Det fanns en stark flygel, som menade att planering var ett ingrepp i marknadsekonomin och att detta endast skulle leda till kaos och administrativt pedanteri. Den rätta relationen mellan de två sektorerna skulle upprättas med hjälp av marknadsekonominns egna lagar. Lenin stod under 1921 och början av 1922 nära denna flygel. Trotskijs förslag förkastades.⁷⁸ Men, som vi redan sett, uttryckte Lenin vid 11. kongressen på våren 1922 farhågor för att utvecklingen gick åt ett annat håll än man väntat sig, och att man inte längre kunde styra farkosten. Den insikten gjorde att han började revidera sin syn på planeringens omfattning under NEP.

Frågan om marknadsekonomi kontra planering blev särskilt akut under hösten 1922. Vid ett sammanträde i oktober, där både Trotskij och Lenin var frånvarande på grund av sjukdom, fattade CK ett omvälvande beslut om utrikeshandelsmonopolet.⁷⁹ Frågan om detta monopol var av central för hela experimentet NEP: att släppa det innebar att man öppnade landet för det utländska kapitalet och ställde utvecklingen under ett direkt inflytande från världsekonomin. På detta möte i oktober tog dock CK ett första beslut i riktning mot att öka marknadsekonominns inflytande: man beslöt att lätta på monolet och i fortsättningen låta de enskilda företagen på egen hand sluta avtal med den utländska marknaden. Lenin protesterade mycket skarpt mot detta beslut och lyckades, trots ett visst motstånd från Stalin – som var en varm förespråkare för att monolet skulle upphävas – skjuta upp frågan till nästa CK-sammanträde i december, där han hoppades kunna vara närvarande.⁸⁰ Men när detta möte kom till stånd var Lenin återigen sjuk och kunde inte närvara. Han dikterade åter ett brev till Stalin, där han mycket skarpt polemiserade mot förslaget att upphäva monolet.⁸¹ Samma dag sände han ett brev till Trotskij, där han förklarade att de ”i högsta grad” var överens. ”Jag ber dig” förklarade Lenin, ”uppriktigt att på kommande plenarsession påta dig försvaret av vår gemensamma ståndpunkt om det ytterst angelägna behovet av att bevara och stärka monolet på utrikes-handeln.” Om de nedröstades, skulle de inte sky några medel för att få igenom sina ståndpunkter; de skulle i så fall ta upp frågan inför partikongressen och t.o.m. offentligt angripa CK vid den närliggande sovjetkongressen, föreslog Lenin.⁸² Inför detta hot backade en majoritet av CK (inkl. Stalin) och rev upp det tidigare beslutet. ”Det tycks som om ställningen tagits utan ett enda skott” ropade Lenin triumferande i en kort not till Trotskij: ”Jag föreslår att Vi inte stannar upp, utan går vidare med attacken” genom att ta upp frågan offentligt och se till att monolet verkligen stärktes.⁸³

Episoden med monolet över utrikeshandeln hade visat på nödvändigheten av att statens kontroll över ekonomin inte bara bibehölls, utan även stärktes. I ett brev till Lenin den 12 december hade Trotskij tryckt särskilt på frågan om att just stärka monolet.

Men den viktigaste frågan har varit och är regleringen av vår exporthandel i samband med våra ekonomiska operationer som helhet. Någon måste veta och avgöra vad som skall importeras och vad som inte skall importeras;

⁷⁶ *The Trotsky Papers* II, s. 579-583. Detta är en utgivning i två band av samtliga dokument i Trotskij-arkivet i Amsterdam (1917-22), som bl.a. innefattar memoranda och protokoll från inbördeskriget, korrespondens mellan Lenin och Trotskij och även mellan övriga partiledare. Sammanlagt är det nära 800 olika dokument som publiceras i engelsk översättning och med rysk parallelltext.

⁷⁷ A.a. s. 733.

⁷⁸ Lenins irriterade kritik av Trotskijs förslag finns i ett brev till Stalin den 5 maj 1922 (*Coll. Works*, 33, s. 353-5).

⁷⁹ *Deutscher* II, s. 54.

⁸⁰ Lenin, *Coll. Works*, 33, s.375-7. Jfr. även not 115 (s. 529)

⁸¹ A.a, s. 455-61.

⁸² *Trotsky Papers* II, s, 781-3. Lenin, *Coll. Works* 45, s. 604ff. Trotskijs syn på utrikeshandelsmonopolet kommer kanske bäst fram i hans skrift från 1925, ”Sozialismus oder Kapitalismus? Eine Betrachtung der Sowjet-Wirtschaft und ihrer Entwicklungstendenzen.” (Berlin 1925; Reprint Trotski-Archiv nr 16), s.47.

⁸³ *The Trotsky Papers* II; s. 789. Lenin, *Coll. Works* bd 45, s.606.

vad som skall exporteras och vad vi måste behålla för oss själva Detta bör uppenbarligen vara Gosplans arbete, vilken i sin tur är underordnad den statliga industrin.⁸⁴

I sitt svar uttryckte Lenin en viss tvekan; kanske han var överens med Trotskij, han måste få begrunda frågan först.⁸⁵ Men ytterligare eftertanke gjorde att han snart gick över till Trotskij's ståndpunkt. I artikeln "Om Kooperationen" hävdade han nödvändigheten av att staten vann kontroll över handeln och distributionen. Detta kunde ske genom Kooperationen som skulle slå ut privathandeln och som i nästa steg kunde organisera bönderna för övergången till en kollektiv ekonomi på landsbygden.⁸⁶ Den 27 december 1922, strax efter det han dikterat sitt "testamente" började Lenin diktera en svit artiklar som fick rubriken "Om att tillerkänna Statsplanekommisionen /Gosplan/ lagstiftande funktioner":

Denna tanke framfördes för rätt länge sedan av kamrat Trotskij, om jag minns rätt. Jag gick emot den.... Men efter en ingående granskning av saken finner jag, att tanken egentligen har en sund basis, nämligen: Statsplane-kommisionen står en smula på sidan om våra lagstiftande funktioner trots att den ... egentligen besitter de största förutsättningarna för att kunna bedöma saker och ting riktigt ... Jag tror att man idag bör ta ett steg i riktning mot att öka Statsplanekommisionens befogenheter.⁸⁷

Nästan samtidigt som Lenin dikterade detta brev, skrev Trotskij ett nytt memorandum, där han än en gång pläderade för en planerad ekonomi. Han varnade också för att den ekonomiska politiken på ett ensidigt sätt börjat inriktas på finansiella frågor utan att man tog hänsyn till återuppbyggnadens problem.⁸⁸ Trotskij's förslag röstades ned. Lenins artikel om Gosplan rönt samma öde som de flesta av hans sista artiklar: den vägrades publicering och gömdes undan.⁸⁹ Allt blev vid det gamla. Marknadsekonomin fick oinskränkt härska över den sovjetiska ekonomin. Inom partiledningen var optimismen fullständig, och man hade inte en tanke på att det skulle uppstå problem.

Ytligt sett hade man också fog för optimismen. Efter en svår hungersnöd så sent som hösten 1921 hade jordbruket återhämtat sig utomordentligt snabbt. 1922 fick man in en rekordskörd som uppgick till så mycket som 75% av förkrigstidens genomsnittsskördar.⁹⁰ De rapporter man fick in från landsbygden gav anledning till optimism: bönderna var nöjda med de nya förhållandena och de var beredda att odla upp nya områden: Inför de ljusa perspektiven tog man lätt på de mer långsiktiga sociala omvälvningarna på landsbygden; på den skiktning som skedde bland bönderna.

Inom industrin var bilden inte lika ljus. Det var jordbruket som var den produktiva sektorn och industrin tvingades inrikta sig på att tillfredsställa böndernas efterfrågan. Detta gynnade hantverksindustrin och den lätta industrin. De industrier som producerade för landsbygden hade återhämtat sig relativt snabbt; konsumtionsindustrin i städerna visade sämre siffror – endast 25% av förkrignivån (1913 års produktion), medan den tunga industrin – som var själva motorn i industrins framtida försörjning och i produktionen av nya maskiner – stod på ungefär samma nivå som 1920.⁹¹ För att underlätta industrins anpassning till bondeekonomin hade man organiserat industrin i trustar. Varje trust hade stor självständighet och skulle vara självförsörjande, dvs. sträva efter att göra så stor vinst som möjligt. Inom marknadsekonomin i Ryssland utvecklades redan under 1922 två fenomen, som var typiska för en kapitalistisk ekonomi – stor arbetslöshet och starka prisfluktuationer, två fenomen som vid flera tillfällen skulle försätta landet i ekonomiska och politiska kriser. Arbetslösheten var ett problem som inte fick sin lösning förrän i slutet av 1920-talet. Redan 1923 fanns det 1 1/4 miljoner arbetslösa industriarbetare (den dolda arbetslösheten på landsbygden var omöjligt att beräkna) och 1926 fanns det 2 miljoner.⁹² Antalet arbetslösa snarare ökade än minskade och följdes dessutom av en utomordentligt kraftig omsättning av arbetarna. Den ur politisk synvinkel så utomordentligt viktiga frågan om att återskapa arbetarklassen fördröjdes av detta faktum, och det råder inget tvivel om att risken för avskedande var en bidragande orsak till arbetarnas minskade politiska aktivitet under 1920-talet. En snabbare återhämtning och expansion av industrin skulle utan tvekan ha löst frågan om arbetslösheten på ett tidigt stadium.

⁸⁴ A.a. s. 781. Lenin, *Coll. Works* bd. 45, s. 601-02.

⁸⁵ A.a. s. 775. Jfr. även s. 789.

⁸⁶ Artikeln finns i Lenin, *Valda verk* II:2, s. 780-789.

⁸⁷ Artikeln finns i a.a. s. 757-762, citatet s. 757f.

⁸⁸ *The Trotsky Papers* II, s. 817-823.

⁸⁹ Carr II, s. 376 (sv. övers. 424f.). Lenins artikel om Gosplan publicerades först 1956. I sin rapport vid 12. kongressen 1923 låtsades Zinovjev inte om vad Lenin nu tyckte om Gosplan, utan citerade ett uttalande från 1921 som uttryckte rakt motsatt åsikt! Carr II, s. 378 (sv. övers. s. 426; översättningen dock här felaktig).

⁹⁰ Carr II, s. 295 (sv. övers. s. 332).

⁹¹ A.a. s. 309f. (sv. övers. s. 347f)

⁹² A.a. s. 321 f. (sv. övers. 361f.) Carr V, s. 388 ff.

Den ekonomiska och politiska krisen 1923

Det var också det ojämna förhållandet mellan jordbrukets och industrins återhämtning som orsakade prisfluktuationerna. Redan under våren 1922 blev detta ett problem. Då steg jordbruksprodukterna kraftigt i pris, medan industriprodukterna minskade. Om man sätter index före både jordbruks- och industripriser 1913 vid 100, stod jordbruksprodukterna i maj 1922 i 113, medan industriprodukterna stod i 65. Både hade då gått åt varsitt håll sedan i januari då förhållandet varit 104:95. Den tillfälliga lösningen på problemet blev att man utnyttjade de statliga möjligheterna att manipulera priserna. Genom skapandet av ”försäljningssyndikat” för industriföretagen, kunde man driva upp priserna genom att hålla inne lagret och därigenom öka efterfrågan. I augusti 1922 hade man därigenom lyckats återställa den relation mellan priserna som rått 1913 (100:100).⁹³ Men denna manipulation löste inte problemet. Det bara vände på det. Genom kontrollen över industripriserna steg dessa nu kraftigt, ett faktum som dessutom underlättades av att varje industriföretag sökte göra så stor vinst som möjligt för sin egen expansion. Man höll därför igen varorna för att söka höja priserna.

Vid partiets 12. kongress våren 1923 visade Trotskij för delegaterna fram den hotande situationen. Med hjälp av diagram visade han hur relationen mellan priserna alltmer försämrats. Efter att ha varit 100:100 i augusti 1922, stod industripriserna i mars 1923 i 140, medan jordbrukspriserna sjunkit till 80. Trotskij döpte detta fenomen till ”prissaxen” och pekade på de politiska faror som hotade om man inte lyckades bemästra situationen. De höga industripriserna gjorde att bönderna inte kunde köpa tillräckligt med varor. Därigenom hade de ingen motivation att sälja sin skörd eller för att börja odla upp större områden. Detta skulle i sin tur leda till att städerna blev utan spannmål, och man skulle stå inför risken av ett akut missnöje både bland arbetarna och bönderna. Bandet (smytjkan) mellan arbetarna och bönderna kunde klippas sönder av ”saxen”. Trotskij förutspådde att krisen skulle förvärras och nå en kulmen på hösten, då skörden var mogen. För att lösa krisen föreslog Trotskij två åtgärder: en ökad export av skörden, vilket skulle leda till att både bönderna och stater, fick in nytt kapital, samtidigt som man tvångsmässigt höjde det inre priset på spannmål. För att sänka industripriserna föreslog han en höjning av industrins effektivitet genom ökad koncentration och nedskärningar av onödiga kostnader.⁹⁴

Trotskij fortsatte därefter sitt tal med att plädera för nödvändigheten att få igång den tunga industrin igen. Han avslutade talet med att analysera nödvändigheten av en planerad ekonomi. Han skisserade där tre stadier för planekonomins införande: först en plan för den tunga industrin, därefter dess utsträckning över den lätta industrin och slutligen över hela produktionsprocessen.

Vår nya ekonomiska politik var ett seriöst företag och tanken var att den skulle fungera länge, men inte för alltid. Vi införde den ‘nya’ politiken för att på dess egen grund och i stor utsträckning genom att använda dess egna metoder, besegra den ...I sista hand skall vi utsträcka denna planeringsprincip till hela marknaden, och därigenom svälja och eliminera den. Med andra ord: våra framgångar på den nya ekonomiska politikens bas för oss automatiskt närmare dess likvidering, dess ersättning med den nyaste ekonomiska politiken, som kommer att vara en socialistisk politik.⁹⁵

De ”Tesar om industrin” som Trotskij därefter lade fram antogs enhälligt av kongressen. I dem förklaras att förhållandet mellan bönderna och arbetarklassen i sista hand var en fråga om förhållandet mellan industrin och jordbruket. Arbetarklassen kan endast stärka diktaturen ”genom industrin, som reproducerar proletariet” och den kan inte endast lita till regeringsapparaten eller armén för att hindra en kapitalistisk restauration. Statens arbete måste fr.a. inriktas på att utveckla statsindustrin på ett planmässigt sätt; detta kan dock endast ske i nära harmoni med jordbrukets utveckling; de nödvändiga bytesmedlen skapas i byarna och dessa måste utvecklas innan industrin kan ta ett steg framåt. Det korrekta förhållandet mellan jordbruket och industrin kräver en planering. Inte heller när det gällde förhållandet mellan den lätta och den tunga industrin kunde man låta marknadskrafterna ta överhanden, ty detta skulle innebära att den tunga, på kort sikt olönsamma industrin, skulle tvingas slå igen.

Sålunda begränsas – till skillnad från de kapitalistiska länderna – inte planeringsprincipernas område inom ramen för individuella trustar och syndikat, utan de sträcker sig över hela industrin. Och inte bara det: staten måste omfatta förhållandet mellan industrin å ena sidan och jordbruket, finanserna, transportväsendet, inrikes- och utrikeshandeln å den andra sidan När de tillämpas administrativt måste planeringsmetoderna utsträckas med yttersta försiktighet, genom att man försiktigt känner efter var man sätter fötterna Det är helt uppenbart att den grundläggande planeringen inte kan utföras inom industrin i sig, dvs. inte genom ansträngningar från dess ledande administrativa organ (Högsta Ekonomiska Rådet) utan detta måste bli ett arbete för ett särskilt planeringsorgan, som står över industrin, och som sammanbinder den med finanserna, transporten osv. Statsplanekommisionen (Gosplan) tycks

⁹³ Carr II, s. 312f. (sv. övers. s. 351 f.)

⁹⁴ Deutscher II, s. 78f. Carr IV, s. 28ff.

⁹⁵ Citerat efter Carr IV, s. 32.

genom själva sin ställning var ett sådant organ. Men det är nödvändigt att ge Gosplan en mer definitiv position, en fastare organisation och mer odiskutabla rättigheter och (särskilt) skyldigheter....⁹⁶

Trotskijs tal var i förväg godkänt av partiledningen, och de åtgärder han föreslog för att lösa "sax"krisen hade redan beslutats i PB. Hans teser antogs enhälligt av kongressen. Efter att under två år ha kämpat för en större planering tycktes Trotskij nu stå vid målet. Hans ståndpunkter hade blivit partiets.⁹⁷ Men det var en verklig pyrrhuseger. Han hade inte räknat med möjligheten att partiledningen administrativt skulle begrava beslutet. Men detta var just det som skedde. Trojkan (Stalin, Zinovjev och Kamenev) hade inte fattat situationens allvar. De tog lätt på de ekonomiska problemen och trodde att marknadens egna krafter skulle dra ihop saxens skänklar igen. Istället för att lösa krisen i tid, lät de saken bero.

Krisen kom, som Trotskij mycket riktigt förutsagt, under hösten 1923, då skörden hämtades in och frågan om en korrekt relation mellan jordbruks- och industripriserna var som allra viktigast. Ryssland, som två år tidigare upplevt en veritabel hungersnöd, stod inför ett nytt kapitalistiskt fenomen: en överskottskris mitt i en underutvecklad ekonomi. Men den ekonomiska krisen kom inte ensam. Den sammanföll med en allvarlig social och politisk kris (som dessutom inträffade samtidigt med en avgörande internationell händelse – den misslyckade revolutionen i Tyskland i oktober 1923).

Arbetslösheten var, som vi nyss nämnde, mycket hög under 1923 och den steg kraftigt under sommaren. Arbetarna tvingades ofta vänta i månader på sina löner.⁹⁸ Missnöjet ökade mycket kraftigt under sommaren, och på hösten bröt strejker ut över hela landet.⁹⁹ I oktober 1923 var "saxen" som störst. Index stod då i 187 för industripriserna och 58 för jordbrukspriserna. Mitt i en situation då över en miljon arbetare stod utan arbete och då de anställda inte kunde få ut sina löner, inträffade en "överproduktionskris".¹⁰⁰ Om det var något som krisen visade, var det fr.a. nödvändigheten av att införa en planmässig utveckling för att hindra den ojämna utvecklingen, dels mellan industrin och jordbruket, dels inom själva industrin. Visserligen berodde den omedelbara krisen på att industrivarorna hölls inne, men under denna omedelbara orsak låg hela den ekonomiska politik man fört, där de enskilda företagen drevs efter kortsiktiga profitintressen och där de tvingades finansiera sin återuppbyggnad med egna medel. I oktober 1923 sände 46 ledande bolsjeviker ett brev till CK, där de pekade på den allvarliga situationen; de påpekade att man nu inte bara stod inför risken att de senaste årens framgångar skulle tillintetgöras, utan också inför "en allvarlig ekonomisk kris":

Vi står inför ett omedelbart sammanbrott för chervonetsvalutan, som på ett spontant sätt har omvandlats till den grundläggande valutan innan man likviderat budgetunderskottet; en kreditkris där Gosbank inte längre utan risk för en allvarlig kollaps kan finansiera vare sig industrin eller handeln med industrivaror eller ens uppköpet av spannmål för exporten; ett försäljningsstopp på industrivarorna beroende på de höga priserna, som å ena sidan förklaras av bristen på ett planerat, organiserat ledarskap inom industrin och å andra sidan av en felaktig kreditpolitik; omöjligheten att genomföra programmet för spannmålsexporten som resultat av oförmågan att köpa upp spannmålen; de extremt låga priserna på matprodukter, som skadar bönderna och hotar att minska jordbruksproduktionen; ojämnheter i löneutbetalningar vilket skapar ett naturligt missnöje hos arbetarna över det kaos som råder i budgeten, och vilket indirekt skapar kaos inom statsapparaten.¹⁰¹

De 46 föreslog att man skulle lösa krisen genom att dels som långsiktigt mål utveckla industrin (särskilt den tunga) genom en plan, och dels kortsiktigt genom en annorlunda kreditpolitik.

Det blev det senare botemedlet sorti partiledningen övertog. Redan i oktober genomförde Gosbank kreditrestriktioner gentemot konsumtionsindustrin, vilket ledde till att industripriserna sjönk snabbt, eftersom

⁹⁶ R.V. Daniels (ed.) *A Documentary History of Communism* (Vintage 1960), s. 234-7, citatet s. 236f. Det verkar inte finnas någon fullständig översättning till något europeiskt språk av Trotskijs tal och resolution. Det är verkligen beklagligt. Deutscher säger "att hans inledning och 'teserna' han framlade tillhör de mest betydelsefulla dokumenten i den sovjetiska ekonomiska historien, och att han där drog upp ett perspektiv för sovjetekonomin för flera decennier framåt..." Deutscher II, s. 80. Vår framställning måste därför begränsa sig till att återge vad Deutscher och Carr ger i referat och de utdrag som finns i Daniels antologi.

⁹⁷ Det verkar som om det ingick i den "ruttna kompromissen" att Trotskij skulle få lägga fram sina åsikter om ekonomisk politik som partiets mot att han inte tog upp Lenins kritik av Stalin. Se Deutscher II, s. 78.

⁹⁸ Carr IV, s. 55, 84ff. Under 1923 beräknar Carr att det skedde en reallönesänkning för arbetarna p.g.a. det inofficiella lönestoppet och de ökade levnadskostnaderna.

⁹⁹ A.a. s. 88. Dessutom inträffade under hösten 1923 något av en finanskris p.g.a. det alltför snabba utsläppet av ny valuta, vilket gav upphov till en okontrollerbar inflation. Carr IV, s. 108ff.

¹⁰⁰ A.a. s. 95ff.

¹⁰¹ De 46s deklARATION, återgiven i Carr IV, s. 374-380, citatet, s. 374f, Denna plattform var inte undertecknad av Trotskij, men det finns anledning att tro att han delade den analys som gjordes, åtminstone i dess huvuddrag. [Deklarationen finns i sin helhet i svensk översättning här: [Om vänsteroppositionen](#)]

industrin tvingades sälja ut sina lager för att få in pengar. Samtidigt tillsatte man en kommission för att analysera krisen och föreslå åtgärder. Den var färdig med sitt arbete i december och åtgärderna sattes in fr.o.m. januari. Då var dock krisen redan mindre akut.¹⁰² Genom kreditrestriktionerna hade man fått skänklarna att gå ihop, samtidigt som den goda skörden hjälpte upp böndernas köpkraft. Koncentrationen av industrin gjorde att dess effektivitet redan ökat under hösten.

Partiledningen begränsade dock på ett ensidigt sätt sina åtgärder till att enbart gälla en manipulation med priserna. Den yttersta orsaken till krisen var att industrin visade en stor eftersläpning i förhållande till jordbruket. I stället för att då utveckla industrin, innebar åtgärderna att krediterna till industrin skars ned. Även om det på kort sikt ledde till att priserna sjönk genom att lagren kom ut på marknaden, löste den inte den grundläggande frågan. Man bäddade bara för nästa kris.

Partiledningen föredrog dock att slå dövörat till inför oppositionens kritik. Vid partikonferensen i jan. 1924 skämtade man bort frågan om den ekonomiska planeringen.¹⁰³ Obekymrat lät man läget bli vid det gamla.

Vid 13. partikongressen i maj 1924 gick man in för politiken att stödja böndernas övre skikt: Man såg mycket optimistiskt på läget. Jordbruket hade nu nått upp till 80% av 1913 års produktion, och man räknade med ett stort exportöverskott.¹⁰⁴ Den lätta industrin – som inte krävde större investeringar och som gav snabba profiter – utvecklades nu i samma takt som jordbruket. Under 1924 kom man upp till 40% av förkrignivån – ett stort framsteg jämfört med föregående år. I det läget förbisåg man att den tunga industrin fortfarande stod stilla och t.o.m. upplevde en viss tillbakagång.¹⁰⁵ Men optimismen stäcktes genom torkan under sommaren. Istället för ett beräknat exportöverskott fick man ett underskott. Prissaxen öppnade sig återigen, men nu åt andra hållet. Priset på industrivaror sjönk, medan ex.vis priset på säd fördubblades under hösten. Partiledningen tillgrep då samma medel som förra året: genom administrativa medel manipulerade man med priserna och tvingade fram en prissänkning på säden.¹⁰⁶

Prismanipulationerna under slutet av 1923 hade lyckats därför att industrin höll ett lageröverskott, som borde komma ut på marknaden. Detta var inte fallet under hösten 1924. Ökningen av jordbrukspriserna berodde på den dåliga skörden, inte på någon lagerhållning. Medan kreditpolitiken i okt. 1923 lett till minskad lagerhållning i industrin, ledde samma politik nu i oktober 1924 till ökad lagerhållning inom jordbruket. När man sänkte priset på spannmål, minskade böndernas vinst. Eftersom de föregående åren varit bra skördeår hade bönderna lyckats spara kapital. Istället för att sälja sin skörd till dåliga priser, föredrog de att betala skatten med sina sparade medel och gömma undan säden till dess priserna steg igen. I december hade staten bara fått in hälften av den beräknade skörden. Situationen blev då kritisk. Man tvingades importera säd, och slutligen släppa priskontrollen. Priset på säden fördubblades igen. Levnadskostnaderna i städerna steg. Återigen ansträngdes banden mellan arbetarna och bönderna genom den ekonomiska politiken.¹⁰⁷

Genom att hålla tillbaka skörden hade bönderna visat sin styrka och vunnit en viktig politisk seger. De tvingade nu fram nya eftergifter från partiledningens sida, och från hösten 1924 blev partiets officiella paroll ”Vänd ansiktet mot landsbygden”. Säljbojkotten i förening med den bonderevolt som bröt ut i Georgien under hösten, skrämde partiledningen till flera eftergifter åt bönderna, och alldeles särskilt åt kulakerna.¹⁰⁸ Det är nu dags att titta lite närmare på just kulakfenomenet.

Under de första åren av NEP skedde en mycket snabb differentiering bland bönderna. De ensidiga kapitalistiska förhållandena gynnade helt naturligt de rika bönderna (kulakerna), som formligen köpte ut mellan- och fattigbönderna och startade en ackumulation av kapital. Det blev vanligt att kulakerna hyrde de andra böndernas jord och i stället anställde dessa som arbetskraft. Genom sitt kapital kunde kulakerna både få bättre krediter till jordbruksredskap, införa rationalisering och även köpa upp de andra böndernas skörd för att kunna ta hem en vinst på marknaden. Kulakerna kom också politiskt att dominera i bysovjeterna och

¹⁰² Carr IV, s 122-124.

¹⁰³ A.a. s. 134ff. Trotskijs kritik av partiledningens ensidiga åtgärder framgår av hans artikel ”Planerad ekonomi” i *Den nya kursen*.

¹⁰⁴ Carr V, s. 205

¹⁰⁵ A.a. s. 353.

¹⁰⁶ A.a. s. 207ff.

¹⁰⁷ A.a. s. 209.

¹⁰⁸ A.a. s. 211 ff.

utöva en ideologisk dominans över de andra bönderna. Det var fr.a. kulakerna som visat sin styrka under säljkrisen på hösten 1924.¹⁰⁹

Ur strikt ekonomisk synvinkel var kulakerna nu den mest produktiva sektorn inom jordbruket, det skikt som hade kapital, utrustning, kunskap och tillräcklig effektivitet för att kunna säkra jordbrukets utveckling. I den kortsiktiga, planlösa ekonomiska politik som partiledningen förde var det omöjligt att ignorera kulakerna – den främsta garanten för att man skulle få in skörden. Det växte t.o.m. fram en fraktion, grupperad kring Bucharin, som stod för en starkt bondevänlig politik vilket i konkreta termer innebar ett stöd åt kulakerna.¹¹⁰ Partiapparaten som leddes av Stalin, kom under de närmaste åren att söka sitt stöd i denna fraktion och i praktiken genomföra dess program.

Redan under våren 1925 införde man en serie nyheter: bönderna beskattades relativt sett – sett i förhållande till förkrigsförhållandena och till arbetarklassen – redan mindre. Under 1925 sänkte man skatten och det förslag om progressiv beskattning som man fattat principbeslut om 1923 begravdes i all tysthet. Man underlättade möjligheten att anställa arbetskraft och hyra ut jord, två faktorer som helt naturligt gynnade kulakerna och som hotade att förvandla fattigbönderna till lantbruksarbetare.¹¹¹ I en intervju i mars 1925 antydde Stalin t.o.m. att man kanske skulle upphäva arrendskapet över lorden och återinföra privat äganderätt.¹¹² De fixerade priserna på skörden avskaffades och marknadsekonomin lagar fick åter verka helt fritt. De ideologiska uttrycken för den nya politiken blev den beryktade paroll Bucharin i april 1925 riktade till bönderna: ”Berika er!” och hans teori om att man skulle gå mot socialismen ”med sköldpaddsfart.”¹¹³

Den nya politiken motiverades med att man ville ge bönderna incitament för att odla upp mer lord och därigenom öka skörden. På så sätt hoppades man kunna undvika den situation som rått 1924. Till en början verkade allt också bra. Skörden 1925 blev rekordartad. Men problemet började när denna skörd skulle ut på marknaden. Man hade övergivit de fixerade priserna med motiveringen att priserna skulle bli för låga och bönderna därigenom få för dålig ersättning. Dessa farhågor visade sig vara en felräkning. Istället steg priserna kraftigt genom att bönderna inte lämnade över skörden. Detta berodde i sin tur på bristen i den sektor som fullständig kommit i skymundan genom den nya politiken: industrin. Två år efter det att man haft en överskottskris inom industrin fick man nu en ”varusvält”. Det fanns helt enkelt inte tillräckligt med industrivaror att uppbbringa, inte ens inom den lätta industrin. Bönderna hade inte möjlighet att få tag i tillräckliga mängder av varor. De hade då inte anledning att sälja skörden. De övergick till självhushållning och gömde undan skörden för att vänta på en förbättring. Genom det minskade skattetrycket hade man möjlighet att avvakta våren då man hoppades att ”saxen” skulle minska.¹¹⁴

Under loppet av fyra år hade man upplevt fyra olika kriser, som samtliga kunde ledas tillbaka till det ojämna förhållandet mellan industrin och jordbruket. Detta bekräftade fullständigt Trotskijs analys. Partiledningen trodde att man funnit universalmedlet genom att man tvingade ut industrins lager på marknaden. Man hade inte tänkt på morgondagen. Redan under saxkrisen 1923 hade man ensidigt skurit ned industrins krediter, och den politiken accentuerades under 1924. Subventionerna till industrin skars ned till 1/3, och först under det löpande budgetåret 1924-25 ändrades detta förhållande. Trots att detta år blev ett rekordår för industrin kunde man inte hålla jämna steg med den ökade efterfrågan och den större köpkraften. Den ”varusvält” som inträdde under 1925 skulle fortsätta under flera år framåt, och först lösas genom den stora industrialiseringen i slutet av 20-talet.¹¹⁵

¹⁰⁹ A.a. s. 241ff. En ingående studie över utvecklingen på den sovjetiska landsbygden ges i M. Lewin, *Russian peasants and Soviet Power. A study of collectivization* (1968). Det är svårt att rent kvantitativt beräkna kulakernas styrka eftersom det officiellt var fattig- och mellanbönderna som hyrde ut sin mark och följaktligen anställde kulaken för att ta in skörden. Det rådde alltså ett omvänt förhållande arbetsköpare-arbetare och ägare-arrendator, vilket försvårar de statistiska beräkningarna avsevärt.

¹¹⁰ Carr V, s. 264ff.

¹¹¹ A.a. s. 269ff. 30

¹¹² A.a. s. 267. När det började blåsa upp kring detta uttalande, förnekade Stalin att han sagt något sådant, och att journalisterna missförstått honom. Uttalandet är dock helt i linje med den politik man förde under dessa år.

¹¹³ A.a. s. 278ff.

¹¹⁴ A.a. s. 315f., 340. Trotskij hävdade att det fanns två faror som hotade bandet mellan arbetarna och bönderna: att staten drog ut för mycket ur bönderna för industrins skull och att man drog ut för lite. Det var det senare felet man hade begått och därför var t.o.m. en god skörd till föga hjälp i landets ekonom. A.a. s. 349ff.

¹¹⁵ A.a. s. 353-379.

Den Förenade Vänsteroppositionen

Kursändringen i partiets politik 1925 till förmån för kulakerna, ledde till en gruppering av tre fraktioner inom partiet. Kring Bucharin grupperades en fraktion som ville utsträcka och fortsätta den kulakvänliga politiken. De trodde på en långsam och harmonisk utveckling, och lanserade teorin om kulakernas inväxande i socialismen. Den reaktion som den kulakvänliga politiken väckte bland arbetarna och fattigbönderna, kom att få sin återspeglning inom Vänsteroppositionen, som bildades i början av 1926 och som krossades i slutet av 1927 (Trotskij, Zinovjev och Kamenev). Som en tredje fraktion, som ett uttryck för den numera självständiga parti- och statsapparaten stod Stalinfraktionen, som sökte sig fram genom manövreringar mellan de olika klasserna i samhället och de olika fraktionerna i partiet. Under åren 1925-7 stödde den i allt väsentligt Bucharin-fraktionens linje, för att sedan göra en abrupt omvändning och påbörja en våldsamt accederad industrialisering och kollektivisering.

Hur ville Vänsteroppositionen lösa landets problem? Om detta får man besked i de texter som utarbetades av Oppositionen och som undertrycktes av Stalinfraktionen och aldrig kom fram till partimedlemmarna. Då Oppositionen bildades i juli 1926 utarbetade man en plattform, som undertecknades av 13 ledande Oppositionsmän, bl.a. Pjatakov, Kamenev, Zinovjev, Trotskij och Lenins änka Krupskaja.¹¹⁶

I detta dokument varnar man för att partiet och landet nu närmar sig en svårartad ekonomisk, social och politisk kris, vilken får sin återspeglning i en partikris. Orsaken till denna kris ser man i existensen av en byråkrati i partiet och den repression som denna byråkrati börjat utöva mot partimedlemmarna. Kontrollkommissionerna som ursprungligen skulle kontrollera byråkratin har förvandlats till rent administrativa organ. Att denna utveckling kunnat ske beror på industrins efterblivenhet och proletariats minskade betydelse i landets ekonomiska och politiska liv. I byarna har fattigbönderna fått mindre att säga till om, sovjeterna har överallt blivit rena formaliteter och initiativen har överlämnats till partitoppen, som i sin tur inte längre står i växelverkan med partiets bas. Industrin sackar efter i landets ekonomiska återhämtning. Detta måste ändras. Frågan om industrialiseringen måste göras till en huvudfråga. Först därigenom kan man både säkra löneförhöjningar för arbetarna och billigare varor till byarna. Genom att utnyttja kredit-, pris- och skattepolitiken gäller det att utjämna skillnaden mellan stad och landsbygd och säkra ackumulationen av kapital. Ackumulationen stärker nu kulaken, köpmannen och spekulanten, och detta leder till att landsbygden förslavas av de rika. Det gäller att genom en annan politik dra in denna ackumulation och utnyttja den för industrialiseringen, befästa krediterna till fattigbönderna och förse dem med billiga maskiner. ”Frågan om smytjan mellan stad och landsbygd är under de nuvarande förhållandena fr.a. en fråga om industrialiseringen.” Istället för att stödja kulakerna, borde partiet satsa på att organisera fattigbönderna i kooperativa former av jordbruk.

Efter analysen av den ekonomiska politiken, återvänder man i detta Oppositionsdokument till frågan om byråkratin. Dennas existens hotar att leda till en urartning av arbetarstaten och av partiapparaten. För att undvika detta måste partiledningen gå in för en medveten politik, som dels syftar till att återskapa arbetarklassen och återväcka dess politiska initiativförmåga, och dels demokratisera partiet för att förhindra en splittring.¹¹⁷

Vänsteroppositionens ståndpunkter utvidgades och genomarbetades i ett senare dokument, som i september 1927 antogs som dess program. I detta dokument¹¹⁸ pekar man på de sociala skiktningar som skett i landet under de senaste åren. Tre grupper har vuxit fram som hotar arbetarstaten: kulakerna, NEP-bourgeoisin och byråkraterna, vilka – om de går i allians – kan krossa den proletära diktaturen. Den primitiva ackumulationen har vuxit i betydelse och detta ger rikebönderna och borgarna en möjlighet att sätta tyngd bakom kraven på nya förändringar. Särskilt hotar kulakerna att inom den närmaste framtiden gå i strejk mot prispolitiken. För att möta dessa faror måste partiet främja en politik som stödjer sig på arbetarklassen och säkrar dess allians med fattig- och mellanbönderna:

I slutet av de två år, då Stalingruppen verkligen bestämt vårt partis politik, kan vi se att denna grupp inte förmådde hindra följande saker:

1. ett omåttligt stärkande av de krafter i vårt land som vill en kapitalistisk utveckling.

¹¹⁶ Bakgrunden till denna deklaration ges i Deutscher II, s. 200-203.

¹¹⁷ Dokumentet finns översatt till tyska i G. Hillman (red), *Selbstkritik des Kommunismus. Texte der Opposition* (Rowohlt 1967), s. 106-121. Det kommer ut i svensk översättning i höst på Partisanförlaget i samlingen ”Bolsjeviker mot Stalin”.

¹¹⁸ Återgivet i Trotski, *Die wirkliche Lage in Russland* (1929), s. 21-159. Även i svensk översättning i Trotskij, *Det verkliga läget i Ryssland* (1929) [Ny översättning på marxistarkiv.se: [Förenade vänsteroppositionens plattform](#)].

2. en försvagning av arbetarklassens och fattigböndernas läge gentemot kulakernas, NEP-mannens och byråkraternas växande makt.
3. en försvagning av arbetarklassens allmänna läge i kampen mot världskapitalismen, ett övergivande av Sovjetunionens internationella ståndpunkter.

Det svåra läget förvärras än mer genom att Stalingruppen tillgriper ensidiga fraktionsmedel och hindrar all debatt inom partiet. För att hindra en framtida kris måste partiet tillgripa ett flertal olika lösningar. Bland dessa nämns en avsevärd höjning av arbetarklassens levnadsstandard, både vad gäller löner, bostäder och i frågan om arbetslösheten och socialförsäkringarna. Fackföreningarna måste demokratiseras och krav ställs på att kollektivavtalen skall godkännas av arbetarna och att arbetarna skall utgöra majoritet vid kongresserna, inte funktionärerna. Nomineringarna måste ersättas med val. Inom jordbruket förespråkar man kollektiva och kooperativa former för att skapa en motvikt till kulakerna som nu fullständigt behärskar marknaden på landsbygden. Dessas inflytande måste också minskas med hjälp av de olika instrument staten besitter – prispolitiken, krediter etc. Liksom i det tidigare dokumentet framhäver man nödvändigheten av ett snabbare industrialiseringstempo, både för att lösa relationen mellan stad och landsbygd och för att förbättra arbetarklassens levnadsstandard och öka dess inflytande i statsapparaten. Man kritiserar den nyligen publicerade 5-årsplanen för att förespråka en för långsam industrialisering.¹¹⁹ Varifrån skall man få medel till detta? Dokumentet anvisar en serie olika åtgärder för att främja ”den primitiva socialistiska ackumulationen”. Den statliga budgeten borde ökas till det dubbla; skatten höjas på kulakerna, både för att hindra privat ackumulation och för att ge kapital till industrialiseringen; prisskillnaderna minskas genom att varumängden ökades och produktionskostnaderna gick ner genom rationalisering av driften, ökad utrikeshandel med bibehållande av monopolet, och en rensning av administrationen och ändrad kreditpolitik.

Därefter övergår oppositionens program till att diskutera bekämpningen av byråkratin. Detta kan endast ske fullständigt genom att alla medborgare dras in i sovjetförvaltningen och successivt lär sig ta del av varje detalj, och makten överförs till sovjeterna. Den byråkratiska misskötseln har lett till stormaktschauvinism gentemot minoritetsfolken i landet, och denna politik måste ändras så att ett jämlikt förhållande återupprättas. Inom partiet måste man vidta energiska åtgärder för att ändra den sociala sammansättningen; endast en tredjedel av medlemmarna är arbetare, och denna andel måste höjas. Denna andel blir också mindre ju högre upp inom partiet man kommer; inom de ledande organen finns dessutom en osedvanligt stor mängd f.d. mensjeviker och socialrevolutionärer som först efter inbördeskriget anslutit sig till partiet (”vid tiden för 14. kongressen /1925/ var 38% av de ansvariga och ledande personerna i vår press sådana, som kommit till oss från andra partier”). Inom partiledningen har byråkratismen ett fäste, och efterhand har partiets inre demokrati alltmer urholkats; meningsskiljaktigheterna förvrängs eller hemlighålls, och man tvingar t.o.m. lokalavdelningar i partiet att fördöma dokument som de inte fått möjlighet att ens läsa. För att hindra en partikris måste man genomföra en verklig demokrati i partiet, ändra den sociala sammansättningen och minska andelen av gamla mensjeviker på ledande poster. Den senare delen av programmet behandlar utrikespolitiska frågor, främst den kinesiska revolutionen, och en kritik av Stalinsgrupps ”teori” om kapitalismens stabilisering.

Vänsteroppositionens politiska program – varav vi här endast kunnat referera några huvudpunkter – innebär ett fullständigt program för ett återskapande av arbetarmakten i Sovjetunionen och ett program för bekämpande av byråkratiseringsfarorna. Detta program fick inte – lika lite som de andra analyser Oppositionen gjorde – läggas fram inför hela partiet. Genom en serie rent administrativa åtgärder krossade Stalingruppen Oppositionen.¹²⁰ Man förbjöd att deras ståndpunkter trycktes i partipressen, upplöste möten, häcklade på kongresser, manipulerade med valen, avskedade arbetare som sympatiserade med Oppositionen, utnämnde ledande oppositionsmän till poster i avlägsna provinser eller andra länder, avsatte partifunktionärer som stödde Oppositionen och gav medlemmarna och folkmassorna en förvrängd bild av Oppositionens program. I slutet av 1927 avslutades kampen mot Oppositionen med att dess ledare uteslöts ur partiet och deporterades till Sibirien. Trotskij sändes i början av 1928 till Alma-Ata, nära den kinesiska gränsen. Drygt ett år senare skulle han förvisas ur Sovjetunionen och sändas i landsflykt.

¹¹⁹ Kritiken gäller det första utkastet av 5-årsplanen, ett utkast som sedermera skulle revideras två gånger och drivas uppåt mycket kraftigt. Angående denna revidering, se Carr-Davies, *Foundations of a planned economy* I:2, s. 843-897 (1969). Vänsteroppositionens kritik av 5-årsplanen utarbetades sedermera till en omfattande skrift: ”Counter-Theses of the Opposition on the Five-Years’ Plan of National Economy” som publicerades i slutet av 1927 (på engelska i: *Inprecor* 12.12.27). Detta arbete tycks inte ha tryckts om sedan dess och är tyvärr mycket svåråtkomligt. Vi fick själva tag i en fotostatkopia alltför sent för att kunna inarbeta ett referat i den löpande texten.

¹²⁰ Denna kamp dokumenteras och beskrivs utförligt i *Deutscher II*, och läsaren hänvisas dit.

Krisen 1927 – 28

Den kris inom relationerna mellan stad och landsbygd som Vänsteroppositionen förutsagt och varnat för, kom i slutet av 1927. ”Varusvälten” var inte löst; böndernas ökade levnadsstandard gjorde att de hellre betalade skatten i pengar och gömde undan skörden för att vänta på bättre priser. Under november och december 1927 stod det klart att staten bara skulle få in halva den beräknade skölden och med detta att städerna stod inför risken av svält.¹²¹ I denna situation greps den styrande fraktionen av desperation och tillgrep extraordinära åtgärder på gränsen till våld för att ta in skörden. Ledande partifunktionärer sändes ut på landsbygden för att med lock och pock tvinga bönder till underkastelse under staten; t.o.m. Stalin gjorde en tripp till Sibirien (f.ö. den enda gång efter Lenins död som han någonsin besökte ett jordbruksområde). På flera ställen återgick man till krigskommunismens metoder och drog in skörden genom tvångsrekvisitioner. Under de tre första månaderna 1928 fick man in den skörd som saknades, och man trodde att krisen var över. Man andades ut och övergav tvångsmetoderna. Detta ledde bara till att krisen omedelbart återupprepades: under våren sjönk insamlingssiffran under beräknade belopp, och under sommaren utbröt bondeoroligheter på flera orter.¹²² För att bönderna inte skulle gå i såringsstrejk tvingades man för första gången sedan 1920 gå ut i en särskild kampanj under våren för att söka entusiasmera bönderna. Trots detta minskade sådden, särskilt av vete och råg. När det under senhösten var dags att ta in skörden, upprepades återigen samma kris som föregående år. Under november och december 1928 gick insamlingen ned kraftigt, och samtidigt kunde tidningarna meddela om massor av mord och terror på landsbygden från kulakernas sida, och t. o. m. om skapandet av bondearméer som gick i kamp mot den proletära staten.¹²³

Några av ledarna inom Vänsteroppositionen. Trotskij i mitten. Vänster om honom sitter Radek, i andra raden längst till vänster Rakovskij

Det var mitt uppe i denna svåra sociala och politiska kris – som hotade att leda till en restaurering av kapitalismen – som partiledningen beslöt om industrialiseringen och kollektiviseringen. Inom industrin förkastade man (1929) den föreslagna 5-årsplanens två varianter (initiala och optimala) och antog en tredje variant, som stred mot allt ekonomiskt förnuft. Senare under året tog man beslutet att förverkliga 5-årsplanen på fyra år, något som var fullständigt orealistiskt, men som innebar ett utomordentligt hårt tryck på den

¹²¹ Mandel, *Marxist Economic Theory* (Merlin Press 1971) s. 553. A. Nove, *An Economic History of the USSR*, s. 149ff., Carr-Davies, *Foundations of a planned economy* I:1, s. 29ff. Framställningen av detta dramatiska skede i Sovjetunionens historia har vi i detta kapitel tyvärr tvingats göra mycket kortfattad, eftersom den egentligen ligger utanför vårt ämne.

¹²² Nove, s. 150f, Carr-Davies I:1, s. 50-65. Siffror över insamlingen i Carr-Davies I:2, s. 943.

¹²³ Carr-Davies I:1, s. 67ff.

sovjetiska arbetarklassen.¹²⁴ Inom jordbruket gick man i november 1929 in för en fullständig kollektivisering av bönderna. Sju veckor senare meddelade man officiellt att 50% av bönderna kollektiviserats. Därefter slog man till reträtt, men återupptog offensiven i juli 1930 och fullbordade sedan kollektiviseringen under de första åren av 1930-talet.¹²⁵ Genom den tidigare politiken på 1920-talet hade kulakerna vuxit sig mycket starka och fått en dominerande ställning på landsbygden. Man tvingades nu gottgöra forna misstag genom nya misstag. Istället för en partipropaganda på landsbygden för kooperativa och kollektiva jordbruksformer och en medveten politik för att med ekonomiska medel öka fattig- och mellanböndernas självförtroende och styrka – såsom Vänsteroppositionen velat gick man inför en kollektivisering med rent administrativa medel och med hjälp av tvångsapparaten. Detta ledde till ett mycket kraftigt motstånd bland bönderna mot kollektiviseringen. Motståndet tog sig bl.a uttryck i att bönderna slaktade: sin boskap. 1932-33 rådde brist på kött över hela landet och under de närmaste två åren var det direkt hungersnöd i flera områden. Mer än tio år efter inbördeskriget svält miljoner människor ihjäl i Sovjetunionen (hur många miljoner är omöjligt att uppskatta, men de flesta arbeten nämner 2-3 miljoner). Så gott som samtliga konsumtionsvaror ransonerades under hela 30-talet.¹²⁶ Det var under denna tid som byråkratin fick sin definitiva profil. Mitt i hungersnöden tilldelades högre partimedlemmar utomordentliga privilegier: Vissa affärer – som sålde mat- och konsumtionsvaror billigare – var endast öppna för. Partimedlemmar som kunde handla efter en inbördes skala med upp till sex olika priser för samma vara, beroende på ställning i partiet. Inom arbetarklassen skedde en kraftig skiktning vad gäller löner och förmåner genom skapandet av en särskild ”arbetararistokrati” som var byråkratins sociala stöd. Inom arbetsdisciplinens område återgick man till krigskommunismens praxis, och införde tvångsarbete. Fackföreningarna fick främst övervakande funktioner.¹²⁷

Slutsatser

1. Det är helt felaktigt att identifiera byråkrati med administration i största allmänhet. Tvärtom uppstår byråkratin som socialt skikt ur samhällets desorganisation och upplösning, då de verkställande enheterna inom statsapparaten griper över och uppslukar de beslutande enheterna.¹²⁸ Den sovjetiska byråkratin uppstod under så speciella omständigheter att dess framväxt blivit en närmast renodlad modell för en studie över byråkratiseringsproblemet i den proletära staten: Dessa omständigheter var: revolutionens internationella isolering, de två polerna i revolutionen (den borgerligt-demokratiska och den proletära) bondebefolkningens dominans, proletariats klassmässiga upplösning, produktivkrafternas låga nivå och deras ytterligare förstörelse under inbördeskriget, befolkningens låga kulturnivå, oförmågan att omvandla arbetarkontrollen till arbetarmakt i företagen, och sovjeternas upplösning som statsbärande organ. Dessa faktorer har uppträtt även i de andra proletära revolutionerna – om inte i samma koncentration – och där lett till liknande byråkratiseringsfenomen. Särskilt bör man här påpeka **sovjetsystemets** frånvaro i de icke-kapitalistiska länderna.

¹²⁴ Nove, s. 188ff. Carr-Davies I:2, s. 888ff.

¹²⁵ Nove, s. 160-186. M. Lewin, s. 446-513.

¹²⁶ Nove, s. 173ff. Denna massvält medgavs officiellt inte i sovjetisk press, och någon statistisk har ännu inte publicerats. Angående slakten av boskap intog man officiellt en ambivalent hållning. Det är dock fullständigt omöjligt att idag förneka existensen av denna masslakt. (KFMLr gör det dock; se *Klasskampen* nr 2 1972, s. 36; vissa människor tycks vilja bära skygglappar). Vid 18. partikongressen 1939, lämnade Stalin statistik som visade på den kraftiga nedgången i boskapsbeståndet. Han angav dock ingen orsak till denna nedgång. (Stalin, *Leninismens problem*, s. 883). Vid Moskvarättegångarna angav man dock en orsak. Där ”bevisade” man nämligen att det var – trotskisterna som slaktat boskapen. Se kap. 4 i detta svar.

¹²⁷ Nove, s. 187-223. Under perioden 1932-49 hölls ex.vis inte en enda fackföreningskongress. Trotskijs *Den förrådade revolutionen* (1936; Partisan 1969) är fortfarande den bästa analysen av Sovjets utveckling under 20- och 30-talen; andra viktiga artiklar om Trotskij om den ekonomiska politiken på 30-talet är följande: ”Pour le 120 anniversaire d’Octobre” (1929), ”L’conomie sovietique en danger au seuil du deuxieme plan quinquennal” (1932), både i L. Trotsky, *Ecrits* 1 (1955), och L. Trotzki, *Probleme der Entwicklung der USSR* (Plattformentwurf der Internationalen Linksopposition zur russischen Frage). (1931; *Trotzki-Archiv* nr 11 reprint).

¹²⁸ Detta framhävdes av Trotskij redan i hans tal vid 9. partikongressen 1920, där han menade att byråkratismens rötter låg i institutionernas karaktär och likheter med den kapitalistiska organisationen. Denna byråkratism kan inte omedelbart utrotas eftersom den får bristande samordningen mellan centrum och delarna och på bristen av en central ekonomisk plan. Om inte apparaten gjordes böjligare och rörligare och mera översiktlig kunde man inte utrota byråkratismen. Denna tanke finns också i Trotskijs senare plädering för en planerad ekonomi, vilken skulle minska och inte öka byråkratins roll. Se RK 1920:1, nr IX, s. 16. Detta är också tanken i den maxim Trotskij präglade 1920: vi behöver mer ’byråkrati’ för att bekämpa byråkratin.

2. Byråkratins omvandling från funktionell nivå till socialt skikt¹²⁹ skedde i Sovjetunionen i två faser:

a) under den första halvan av 1920-talet infördes följande nyheter inom bolsjevikpartiet:

- sekretariatet växte kraftigt och tog över de politiska funktionerna hos PB och CK – men utan att vara vald och kontrollerad av partiet. Detta sekretariat leddes av Stalin, och detta gjorde honom till en omedveten ledare för denna byråkratisering av partiet.
- alltfler lokala ledarposter och t.o.m. hela ledningar i provinserna tillsattes uppifrån istället för att väljas nedifrån. Praktiken att utnämna en politisk ledning istället för att välja den utsträcktes direkt och indirekt till delegaterna vid konferenserna och kongresserna. Dessa kom alltmindre att representera partiets opinion – en opinion som i sin tur förstummades genom byråkratiseringen. Under de ledande parti-funktionärerna uppstod ett vakuum. Redan 1924-25 utnämndes nära 2 000 personer till ansvarsposter inom partiet istället för att väljas. Dessutom fick de högre partiorganen möjlighet att kontrollera och upphäva tillsättningen av lokala sekretariat.
- de högre partiorganen hade möjlighet att avsätta oppositionsmän från deras poster, Detta utnyttjades redan hösten 1923 för att hindra oppositionen från att få stöd. Arbetare som stödde oppositionen avskedades från sina arbeten. Den politiska passiviteten inom arbetarklassen berodde inte enbart på det utmattande inbördeskriget, utan även på partiets förklaring av arbetarklassen.
- kontrollkommissionen fick möjlighet att ingripa mot oppositionsmän. Varje medlem hade order att inrapportera de uttryck han såg för oppositionsstämningar eller om han sett icke-officiella politiska plattformar. Medlemmar som inte inrapporterade vad de såg och hörde bröt mot disciplinen och kunde uteslutas.
- oppositionsmän skulle när de nedröstats göra ”självkritik” och offentligt medge att de haft fel och ”objektivt sett” varit kontrarevolutionärer. Man förklarade att varje form av kritik mot partilinjens ”objektivt” var en kontrarevolutionär kritik. Dessa innovationer utnyttjades för första gången 1924; offret var Trotskij. Den som uppfann medlet var Zinovjev. Han skulle 12 år senare tvingas löpa linan ut i Moskvarättegångarna.
- oppositionella ståndpunkter trycktes inte längre i partipressen och fördes inte ut till partimedlemmarna. Då fraktioner förbjöds 1921 hade man som ersättning skapat en speciell diskussionsbulletin som skulle se till att debatten inom partiet hölls levande. Under kampanjen mot Trotskij dec. 1923-jan. 1924 upphävdes denna rättighet, eftersom partipressen till sina diskussionsbilagor fått motta för många uttryck för sympati för oppositionen. Därefter kom oppositionen endast i undantagsfall till tals i pressen. Partiledningen fick monopol över massmedia.
- som en ideologisk reflex av de nya förändringarna införde man 1924 begreppet ”monolitisk parti-struktur”, ett begrepp som kom att rättfärdiga fortsatta ingrepp mot varje form av opposition.¹³⁰

Genom den första fasen blev partiet identiskt med statsapparaten och med byråkratin. Denna nya enhet kom att styras genom en inre struktur och efter inre lagar. Man byggde upp en egen hierarki, med egna auktoriteter, skaffade sig en egen dogmatik och en egen tradition (en förvrängd partihistoria). Att tillhöra detta skikt innebar att få politiska privilegier, att ha makt och insyn.

b) den andra fasen kom efter industrialiseringen och kollektiviseringen 1929, under den första halvan av 1930-talet. Byråkratin tilltvang sig nu sociala privilegier som gjorde partiet attraktivt trots den hårda disciplinen. Dessa privilegier innebar inte endast att partimedlemmarna fick högre löner, bättre bostäder, bättre utbildning, utan även mycket påtagliga privilegier som specialbutikerna, där man kunde köpa livsmedel billigare och även få tillgång till lyxvaror som inte fanns i den öppna handeln. Ideologin fullbordades och fick nya uttryck genom paroller som ”Kadrerna bestämmer allt” och ”Tekniken bestämmer allt”. Byråkratin fick en serie konservativa nedslag inom familjelagstiftningen¹³¹, kulturlivet, rättsväsendet och andra grenar av den ideologiska och politiska överbyggnaden.

¹²⁹ Denna centrala distinktion görs i Rakovskijs viktiga text [Brev till Valentinov](#) (Maktens professionella faror) från 1928. Denna text finns i: *Les bolcheviks contre Stalin 1923-28* (1957) och kommer på svenska i höst i Partisans utgåva ‘Bolsjeviker mot Stalin’. [Denna bok gavs aldrig ut, fast Rakovskijs text publicerades senare i tidskriften *Fjärde Internationalen – Red anm*]

¹³⁰ Carr VI, s. 193-246.

¹³¹ Under mitten av 1930-talet avskaffade man sålunda flera av de progressiva lagar, som införts av Oktoberrevolutionen. Förbud mot aborter återinfördes ex. vis. Detta skryter man t.o.m. med i 1938 års upplaga av ”SUKPs historia” (Se KFMLs faksimilutgåva 1972, s. 427).

3. Men byråkratin återinförde inte kapitalismen och återupprättade inte privat äganderätt. Tvärtom: i övergången mellan den första och den andra fasen av sin utveckling **avskaffade** den marknadsekonomin och upphävde varje form av privat äganderätt till produktionsmedlen (med undantag för vissa marginella sektorer). Denna efterträddes av en planekonomi. Detta faktum bekräftar Sovjetunionens icke-kapitalistiska karaktär, (något som enligt vår mening består även idag, trots vissa tendenser till en modern form av NEP). Denna brist på privat äganderätt till produktionsmedlen och denna totala dominans för planekonomin innebär även att byråkratin inte kan kallas för en **klass** i egentlig mening, trots att den håller en fullständig kontroll över produktionsmedlen. Den bör snarast beskrivas som ett **skikt** eller som en **kast**. Detta innebär dock inte att den har en diffus karaktär. Tvärtom. En klass är ofta mycket svår att definiera i en konkret analys på grund av att klassbegreppet innefattar alla samhällets nivåer och att begreppet får olika innebörd på dessa olika nivåer; en politisk klass har en annan omfattning än den sociala klassen; en härskande klass' ideologiska inflytande sträcker sig i "normala" situationer dessutom över alla andra klasser i samhället. Det byråkratiska skiktet i Sovjetunionen är däremot mycket lätt att definiera genom dess enorma ansamling av privilegier och inre hierarki; idag kan byråkratin ses som liktydig med alla ledande organ inom "kommunist"-partiet. Denna klara avgränsning (som just påminner om den karaktär som gäller för en kast) innebär dock samtidigt en isolering från det övriga samhället; ett faktum som kommer att få stor betydelse i den politiska revolutionen i Östeuropa.

4. I sin omedvetna och vacklande kamp för sin egen formering fördröjde byråkratin landets ekonomiska utveckling, något som tvingade den att sedermera försöka tvinga in flera årtiondens utveckling i en enda 5-årsplan. Men samtidigt var denna fördröjning mycket rationell ur byråkratin synvinkel: den bevarade arbetarklassens politiska passivitet och gav därmed byråkratin möjlighet att manövrera mellan olika grupperingar i samhället. Industrialiseringen medgavs först då byråkratin hade en fullständig kontroll över läget, och då arbetarklassens passivitet kunde bevaras trots att klassen numerärt sett växte mycket kraftigt. Genom att förhindra varje form av politisk organisering inom arbetarklassen, och genom att i Moskva-rättegångarna släppa loss en besinningslös terror, kunde byråkratin behålla kontrollen över samhället.

5. Det var omöjligt att återupprätta sovjetdemokratin 1921, då arbetarklassen var atomiserad. I den situationen var det nödvändigt med en bonapartistisk diktatur. Men situationen var annorlunda några år senare. 1927 var industrin återuppbyggd och arbetarklassen återskapad. Det hade då varit möjligt att återuppliva sovjeterna som statsbärande organ och successivt återlämna makten till arbetarklassen.

6. Vänsteroppositionens program var en fullständig analys av landets problem och ett korrekt sätt att lösa dessa problem. Dess programpunkter var fullt realistiska och innebar ett ingripande på alla samhällliga nivåer för att bekämpa byråkratin och återskapa den proletära demokratin. Dess kamp var inte hopplös, och utgången var inte given på förhand. Men Oppositionen uppträdde några år för sent och dess ledare visade alltför länge vacklan. Vänsteroppositionens stora misstag var att den inte bröt mot den monolitiska parti-strukturen. Den skulle inte ha begränsat striden till partiets övre skikt, utan gått ner i partiets bas och även bland de partilösa arbetarna för att mobilisera dem i kamp för sovjeternas återupprättande. Inget är mera tragiskt än att se hur medvetenheten om byråkratiseringsproblemet kom ojämnt och vid olika tidpunkter för de ledande inom partiet. Lenin var den förste som upptäckte problemet och insåg dess vidd, men hans kamp omintetgjordes genom en hjärnblödning; Trotskij hade en partiell medvetenhet, men inte en tillräcklig konsekvens för att i tid gå i kamp; Zinovjev och Kamenev blev i den första fasen (1923-25) omedvetna redskap för byråkratin och kapitulerade sedermera (1928) en andra gång för byråkratin; Bucharin blev under åren 1925-29 en teoretisk och politisk stötta åt byråkratin och en förespråkare för kulakintressena. Om det i ett sammanhang blivit medvetna om problemet hade det varit möjligt att via en serie övergångsåtgärder återskapa den proletära demokratin.

7. Under 1920-talet var det fortfarande möjligt att via reformer återupprätta sovjeterna och rensa partiet. Denna möjlighet försvann då byråkratin gick in i sin andra fas i början av 1930-talet och skaffade sig materiella privilegier. Den hamnade då i samma situation som en härskande klass: den kunde inte frivilligt avgå från den politiska scenen; den måste störtas. Det var i det läget (efter oktober 1933) som Trotskij och Rörelsen för Fjärde Internationals ställde kravet på en ny revolution, en **politisk** (ej social) revolution i Sovjetunionen. Det är ett perspektiv som genom Sovjetunionens senare utveckling visat sig vara en korrekt förutsägelse. Perspektivet med en politisk revolution i Sovjetunionen och dess lydländer är idag mera aktuellt än någonsin.